

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Kommunikatsioonijuhtimine

Martin Noorkõiv

Kuidas mõtestada poliitilisi arutelusid Eesti Facebooki gruppides?

Magistritöö

Juhendaja: Sten Hansson, PhD

Tartu 2017

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus	3
1. Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad.....	7
1.1 Töö teoreetilised lähtekohad.....	7
1.2 Töös vaadeldud Facebooki grupid.....	15
2. Avaldatud artiklid.....	20
2.1 Facebooki grupid on uued salongid.....	20
2.2 Kuidas mõtestada arutelusid Facebookis?	24
2.3 Demokraatliku arutelu takistused internetis	29
3. Järeldused.....	33
Kokkuvõte	42
Summary	44
Kasutatud kirjandus.....	46

Sissejuhatus

Käesoleva töö eesmärgiks on teada saada, kuidas toimuvad poliitilised arutelud Eesti Facebooki gruppides ning kas neilt aruteludelt võiks eeldada valgustuslikku mõju neis osalevatele inimestele. Võtan poliitilise arutelu mõtestamise aluseks poliitilise kommunikatsiooni uurija John Gastili (2008:5) lähenemise, kelle järgi peaksid demokraatiad püüdlema olukorra poole, kus nende kodanikud saavad, tahavad ja oskavad poliitiliste teemade üle arutada ning nende osas põhjendatud otsustusteni jõuda.

Spetsiifilisemalt pakuvad mulle selle töö raames huvi Facebooki grupid, kuna olen ise neid enne töö kirjutama hakkamist aktiivselt jälginud. Suuremas plaanis pakub see teema huvi aga mõju pärast, mis neis aruteludes osalevatel inimestel võiks olla Eesti demokraatlike arutelude toimimisele. Eelkõige, et Facebooki gruppide aruteludes osalevad inimesed õpivad neis gruppides üldiselt paremini poliitiliste küsimuste üle mõtlema ja arutama ning et neil tekib ka harjumus seda teha. See aga võiks tähendada rohkem läbimõeldud otsuseid valimistel ja huvi poliitika vastu ka väljaspool valimiste perioodi.

Selle hüpoteesi taustal nägin ma aga suurel hulgal arvamuskäsitlusi, blogi- ja sotsiaalmeediapostitusi, milles küsiti küsimusi sotsiaalmeedia negatiivse mõju kohta lääne demokraatlikele ühiskondadele. Räägiti valeuudistest (*fake news*), Vene propagandast (RT, Sputnik), sellest, kuidas USA presidendikandidaat Donald Trumpi kampaania kulutas rohkem raha sotsiaalmeedia reklaamidele kui traditsioonilisematele meediakanalitele, ning emotsioonidele (eelkõige vihale) rõhuvatest ning neid võimendavatest sotsiaalmeedia algoritmidest. Selle aja jooksul märkasin tihti meedias ka ideed avalikkuse mullistumisest (*filter bubble*), mille all näiteks Eli Pariser (2011:60-61) mõtleb sotsiaalmeedia algoritmidesse sisestatud kalduvust luua igale kasutajale personaliseeritud infovoog. See voog on kohandatud peamiselt tema varasema käitumisega internetis ning selle kaudu tema olemasoleva maailmavaate ja uskumustega. Selline personaliseeritud informatsioon süvendab poliitilist polariseerumist, olles võimaldajaks poliitiliselt motiveeritud valeuudiste laiale levikule ning emotsionaalsele grupipõhisele vastandumisele erineva maailmavaatega inimeste vahel.

Sarnaste informatsioonidega inimesed jagavad üksteisega järjest rohkem infot, mis lihtsalt kinnitab olemasolevaid arusaamu ja uskumusi – sellist nähtust on nimetatud kõlakojaks (Sunstein,

2017:5). Ühe selliste kodade tekkimise kohana on nimetatud ka Facebooki gruppe (Silverman ja Lawrence, 2016). Facebook on 1,86 miljardi igakuise kasutajaga (Facebook..., 2017) maailma suurim sotsiaalmeedia platvorm. Platvormi all mõtlen veebilahendust, mis võimaldab selle kasutajatel omavahel suhelda erinevatel viisidel. Facebooki grupid on Facebooki platvormi sisene võimalus kasutajatel luua selline alaplatform, mille postitusi, kommentaare ja reaktsioone näevad ning saavad ise lisada grupi liikmed. Mõne grupiga saab iga soovija ise liituda, teistega küsida liitumist moderaatoritelt (kasutajad, kes on grupi loojad või loojate poolt gruppi modereerima valitud) ja kolmandad on täiesti suletud.

Lähtudes uuringu "Mina. Maailm. Meedia" 2002-2014 tulemustest (2017) kasutab Eestis 67% kõigist internetikasutajatest sotsiaalmeediat, neist valdav enamus ehk 600 000 inimest, kasutab Facebooki. Sotsiaalmeediakasutus on valdav noorte seas, kuid (veel) mitte vanemate gruppide seas. Vanusevahemikus 60-79 internetikasutajatest vaid kolmandik kasutab sotsiaalmeediat. Vanuselise erinevuse põhjusteks peetakse väiksemaid tehnoloogia kasutamise oskuseid ning eakaaslaste sotsiaalse surve puudumist. Sellest võib järeldada, et tulevikus saab olema järjest suurem hulk elanikkonnast sotsiaalmeediakasutajad ning seda olulisem on mõista, kuidas sotsiaalmeedia mõjutab demokraatlikku arutelu. Täna on uuringu järgi 15% sotsiaalmeediakasutajatest postitanud, kommenteerinud või küsinud seal poliitilistel teemadel. Otseselt Facebooki gruppidest uuringutulemused küll ei räägi. (Kõuts-Klemm jt, 2017)

Seepärast olen rakendusantropoloogia ainest inspiratsiooni saanuna viimase aasta jooksul isiklikust huvist hakanud Eestis meedia kaudu tuntumaid Facebooki gruppe jälgima. Selle jälgimise ning Jürgen Habermasi raamatu „Avalikkuse struktuurimuutus“ baasilt panin kultuuriajalehe Sirp jaoks kirja arvamuse (Noorkõiv, 2017), milles ma – tol hetkel veel teadmata, et sellest võiks alata mu magistritöö kirjutamine – sõnastasin oma esialgse hüpoteesi, et neis Facebooki gruppides võib olla toimumas lisaks võimalikele demokraatia toimimise jaoks negatiivsetele protsessidele ka mõningaid positiivseid. Eelkõige, et seal võib olla ka toimumas kollektiivne sotsialiseerumise, arutelunormide arendamise ja vastastikune õppimise protsess, mis võib viia välja poliitika üle arutleva publiku tekkeni. Selline mõte tekkis, sest märkasin teatud paralleele oma vaatluste ning Habermasi kodanliku avalikkuse kujunemise ajaloolise protsessi kirjelduse vahel. Märkasin, et Habermasi poolt kirjeldatud arutelud salongides sarnanesid oma katsetava ja selle kaudu õppiva loomu poolest sellega, mida olin ise Facebooki gruppides näinud.

Selle hüpoteesi kontrollimiseks käesolev töö ongi kirjutatud. Toetun töös teoreetikutele ja varasematele uuringutele, mis annavad analüüsiraamistiku. Ühendan selle raamistikuga oma vaatlustulemused aruteludest kolmes Eesti Facebooki grupis. Sellest lähtuvalt otsin töös vastust järgmistele uurimisküsimustele:

1) Mis võib nendes gruppides toimuvaid arutelusid takistada olemast demokraatlikud?

- a) Millist rolli mängib staatuseline ebavõrdsus neis aruteludes?
- b) Millistel viisidel tahtlikult takistatakse neid arutelusid?
- c) Milliseid oskusi on vaja neis aruteludes osalemiseks?

2) Kuidas arutelud neis gruppides võivad mõjutada inimesi, kes neis osalevad?

- a) Kuidas mõjutab neid arutelusid osalejate nähtavus ja anonüümsus?
- b) Kuidas suhestuvad need arutelud osalejate identiteediga?
- c) Kuidas suhestuvad need arutelud inimeste igapäevaeluga?

3) Kuidas mõjutab Facebooki formaat neid arutelusid?

- a) Kuidas mõjutab neid arutelusid vahendatus?
- b) Kuidas mõjutavad neid arutelusid Facebooki kommunikatsioonivõimalused?

Töö on üles ehitatud nii, et selle selgrooks on kolm ajakirjanduses avaldatud populaarteaduslikku artiklit ning neid raamistavad peatükid, mis avavad teoreetilisi lähtekohti, empiirilise materjali kogumist ning järeldusi. Selline eriline formaat sai valitud kõigepealt sellepärast, et töö tegemine sai alguse pärast seda kui esimene artikkel oli juba kirjutatud ja avaldatud. Teisalt aga on selle teema puhul kindlasti ka tegemist väga päevakajalise ja laiemat huvi pakkuvaga paljudele inimestele.

Käesoleva töö peamine originaalne panus on Eesti Facebooki gruppides toimuvate demokraatlike arutelude mõtestamise teoreetiliste viiside kaardistus ning nende viiside illustreerimine näidetega. Senised tööd sarnastel teemadel Eestis on esiteks keskendunud

internetiaruteludele peamiselt teistel platvormidel nagu foorumid ja blogid (nt Madisson, 2016).

Teiseks on töid, milles fookus on Facebooki platvormi puhul selle turunduslikel ja organisatsioonikommunikatsioonilistel aspektidel. Näiteks Õigus (2016) kirjutas Facebooki reklaamide mõjust ostu sooritamisele Global Soccerstore OÜ näitel või Naggel (2015) sotsiaalmeedia kasutamismõjust 'pehme jõu' kasvule.

Lisaks on töid, kus Facebooki on käsitletud ühe osana mõne konkreetse teema kohta toimuvast kommunikatsioonist. Näiteks Suba (2012) magistritöös „Üliõpilaste hoiakud samasooliste paaride suhtes ja selleteemalise meediaarutelu retseptsioon“ või Mathieseni (2016) magistritöös „Õpetajate suhtumine muuseumisse õpikeskkonnana, Pärnu Muuseumi näitel“, kus Facebooki arutelud ise ei ole spetsiifiliselt fookuses, vaid on näited kommunikatsioonitegevustest. Otseselt Facebooki gruppidest aga ei leidnud ma ühtegi tööd Eestis ja sellest aspektist on käesolev töö Eestis ainulaadne.

1. Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

1.1 Töö teoreetilised lähtekohad

Teoreetilist maastikku neil teemadel kaardistan selliste autorite abil, kes on uurinud ja mõtestanud avalikes aruteludes tekkida võivaid kommunikatsioonitõrkeid (Boden ja Molotch, 1994; Fraser, 1990; Hansson, 2015; Hardaker, 2013; Sanders, 1997); arutelu ja demokraatia seoseid ning eriti põhjuseid, miks arutelude tulemusena ei pruugi kaasneda positiivseid efekte demokraatia jaoks (Fraser, 1990; Habermas, 2001; Sanders, 1997; Wodak 2015); ning kuidas on omavahel seotud internet ja demokraatia laiemalt (Dahlgren, 2015; Lunt ja Livingstone, 2013, Jones 2008).

Antud peatükis püüan anda lühikese ülevaate selle kohta, kuidas on teoreetiliselt mõtestatud demokraatlikku arutelu, identiteeti aruteludes ning internetis (ja eelkõige Facebookis) toimuvate arutelude eripärasid – erinevate kommunikatsioonivõimaluste ja eesmärkide perspektiivist.

Demokraatliku arutelu raamistik

Meedia ja kommunikatsiooniuurija Peter Dahlgren (2015:20) jagab demokraatiateooriad osaluse mõttes kaheks: elitistlikud ja vabariiklikud. Esimeste puhul on fookuses kodanike vajadus info, uudiste ja debattide järele, selleks, et kodanikud saaksid teha ratsionaalseid otsuseid valimistel. Vabariiklikud mudelid eeldavad kodanikelt suuremat osalust avalikes ruumides, kus mitte lihtsalt ei omandata informatsiooni, vaid suheldakse, mõtestatakse ühiseid huve, kujundatakse oma arvamusi ning osaletakse otsustusprotsessides. (Dahlgren, 2015:20)

Habermasi (2001) avaliku sfääri idee paistab olevat rohkem kooskõlas vabariikliku demokraatia mudeliga ning eeldab just sedasorti demokraatlikke arutelusid.

Normatiivse ideaalina on avaliku sfääri eelduseks veel Dahlgreni (2015:21) järgi kõigi kodanike vaba ligipääs avaliku arutelu ruumidele ning neis peaks toimuma avaliku arvamuse kujundamine ning poliitilise tahte formuleerimine. Kriitikud on aastate jooksul pärast Habermasi „Avalikkuse struktuurimuutuse“ tõlkimist inglise keelde leidnud, et vabariiklik demokraatia ideaal ei ole enam tänapäevase maailma keerukuse tulemusena võimalik – inimesed ei ole lihtsalt enam võimelised hoomama arutelusid sellisel laial skaalal. (Lunt ja Livingstone, 2013)

Tänapäeval on avalik sfäär osaliselt ajakirjanduses, mis täidab vajadust info, uudiste ja debattide järele, ent suur osa sellest asub ka inimeste omavahelises demokraatlikus arutelus ning seda vahendab tänapäeval järjest enam internet ja sotsiaalmeedia (Dahlgren, 2015:25). Kriitikud lisavad neile mõtetele aga juurde, et enamus internetis toimuvast siiski ei ole poliitilistel teemadel, vaid pigem meelelahutus ning veelgi enam, info üleküllus internetis tingib poliitilise sisu konkurentsi tingimustes ära kadumise teiste teemade vahele (Dahlgren, 2015:26).

Käesoleva töö üks keskseid mõisteid on demokraatlik arutelu. Selle mõtestamise aluseks võtan Gastil'i ja Blacki (2008) sõnastatud põhimõttelise demokraatliku arutelu (*deliberation*) raamistiku (tabel 1), mida nende hinnangul võiks kasutada kõikvõimalike avaliku arutelu olukordade analüüsiks ja hindamiseks. Mõtestan töö pealkirjas nimetatud „poliitilist arutelu“ just demokraatliku arutelu sihtidest lähtuvalt.

Esimeseks demokraatliku arutelu eelduseks on Gastili ja Blacki (2008:3) järgi informatsiooniline baas, tagamaks, et kõik arutelus osalejad saavad võimalikult hästi arutletavast temast aru. Teiseks, osalejad sõnastavad ja järjestavad erinevad väärtused, mis antud teema puhul kaalumist vajavad. Kolmandaks identifitseeritakse laial spektril erinevaid võimalikke lahendusi. Neljandaks kaalutakse lahenduste tugevusi, nõrkusi ja kompromissikohti. Otsustust vajavates kogudes ja olukordades toimub viimaks parima võimaliku otsuse tegemine, mis lähtub eelnevast. Kui ühist otsust ei ole vaja teha, siis on viiendaks etapiks iga osaleja isiku otsustuseni jõudmine. (Gastil ja Black 2008:3)

Demokraatliku arutelu puhul ei ole küsimuseks ainult arutelu sisu, vaid on oluline ka mõtestada kommunikatsiooni sotsiaalsest perspektiivist. Sealjuures peavad Gastil ja Black (2008:4) kõige olulisemaks piisavat võimalust igal arutelus osalejal oma vaatepunkte väljendada. Teiseks sotsiaalseks aspektiks arutelus on osalejate õigus saada aru sellest, mida räägitakse ehk teisisõnu, kõigi osalejate kohustus püüda end väljendada arusaadavalt. Juhul kui seda on tehtud, siis on õigustatud nõuda, et arutelus osalejad ka üksteise vaatepunkte mõista püüaksid ja üksteise öeldut kaaluksid. (Gastil ja Black 2008:4)

Viimaks on demokraatliku arutelu sotsiaalseks eelduseks Gastil ja Black (2008:4) järgi ka mingil määral vastastikust lugupidamist arutlejate vahel. See tähendab, et osalejad tunnistavad üksteist indiviididena, kes on osaks laiemast ühiskonnast ning kel on omad hirmud ja

lootused. Samal ajal on ka eeldusteks, et kõik invidiivid ka siiralt arutelu osalevad ja arutelu osalemiseks v6imelised on. (Gastil ja Black 2008:4)

Tabel 1. Arutleva demokraatia p6hijooned ja protsessid (Gastil ja Black, 2008:6, t6lge autori poolt).

Anal66tiline protsess	K6itumine vestluses
Informatsioonilise baasi loomine	Arutelu isiklike ja emotsionaalsete kogemuste ning faktide 6le.
V66rtuste j6rjestamine	Enda ja teiste v66rtuste teadvustamine ja kaalumine.
Lahenduste s6nastamine	Ajur6nnak erinevate lahenduste leidmiseks.
Lahenduste kaalumine	Enda eelistatud lahenduse piirangute ja teiste lahenduste eeliste tunnistamine.
Parima otsuse tegemine	Enda arvamuse muutmine l6htuvalt 6pitust. 6hise otsuseni j6udma ei pea.
Sotsiaalne protsess	K6itumine vestluses
R66kimisv6imalused	R66gitakse vaheldumisi v6i tagatakse tasakaalustatud vestlus.
Vastastikuline arusaamine	R66gitakse arusaadavalt ja k6sitakse t6psustusi arusaamatuste puhul.
Kaalutlemine	Kuulatakse hoolega teisi, eriti kui oldakse eriarvamusel.
Austus	Eeldatakse, et teised arutelu osalejad on ausad ja heatahtlikud.

Oma t66s ei anal66si ma arutelusid l6htuvalt sellest mudelist (Gastil ja Black, 2008:6), kuna ma ei eelda, et vaadeldavates Facebooki gruppides sellised arutelud toimuvad (v6i toimuma peaksid). Seda raamistikku kasutan ma selleks, et m6testada seda, milleks peaksid inimesed 6ldse olema v6imelised, et osaleda demokraatlikes aruteludes.

Arutlejate identiteet internetis

Arutelu ja osalust v6ib vaadata l6bi arutelu osalejate identiteedi kujunemise perspektiivi. Identiteedi all m6tleavad n6iteks ps6hholoogid Oyserman, Elmore ja Smith (2003) seda, kuidas inimesed m6tleavad endast ja mille kaudu m6testavad end 6mbritsevat. Identiteet m6jutab seda, kuidas inimesed k6ituvad ja tunnevad ning milline v6ime on inimestel iseennast kontrollida. Digitaalse aruteluplatsi kujundi kasutamine v6ib j6tta mulje, et inimesed tulevad valmis identiteetidega interneti arutlema, kuid tegelikult interneti arutelupraktikad kujundavad osalejate identiteeti. Sellest perspektiivist vaadates on aruteluplatsi tingimuste

uurimisest olulisem märgata, milliseid info- ja suhtlusmustreid ning rolle digitaalsed sotsiaalsed keskkonnad võimaldavad ja soodustavad. (Oyserman, Elmore ja Smith, 2003)

Näiteks Twitter, mille peamiseks sisuks on 140 tähemärgiga piiratud postitused, soodustab lihtsustatud sõnumitega postituste tegemist. Instagram, kuhu saab postitada ilustavate „filtritega“ pilte, kus kasutajate nähtavus sõltub sellest, kui palju *like*'e nad oma piltide eest teistelt kasutajatelt saavad, soodustab võimalikult ilusate piltidega oma elu näitamist teistele. Sõnastatud reeglitega Facebooki gruppides võib mõni pikemaajalisem kasutaja võtta endale ise reeglite „tutvustaja“ rolli ning reeglite rikkumise puhul viidata uutele kasutajatele, et nad eksisid reeglite vastu ja soovitada neil teistmoodi käituda.

Lingvist Ruth Page (2014:46) on uurinud seda, kuidas digitaalselt vahendatud arutelus ei saa identiteeti käsitleda staatilisena, vaid seda tuleks mõista vestluses konstrueerituna ja pidevalt muutuvana. Seda muutumist ja seega staatuse kujunemist sotsiaalmeedias toimuvast suhtluses kirjeldab ka lingvist Caroline Tagg (2013:5), kes on leidnud, et kuigi inimeste sotsiaalmeediaidentiteedid on konstrueeritud, siis see konstrueerimine on tugevalt mõjutatud inimeste identiteetidest väljaspool interneti. Internetivälise elu mõju ei ole aga lineaarne, st inimesed ei püüa peegeldada täpselt oma füüsilise maailma identiteeti sotsiaalmeediasse, vaid sageli valivad just varjata, rõhutada või muuta teatud aspekte oma sotsiaalmeediaidentiteedis. (Caroline Tagg, 2013:5)

Sellistes, teatud määral teemapõhistes Facebooki gruppides, nagu mina jälginud olen, on kasutajate identiteedikonstruktsioon suure tõenäosusega seotud just grupi temaatikaga. Suure tõenäosusega väljendavad enamus kasutajaid oma seisukohti neis gruppides julgemalt kui oma avalikel lehtedel.

Kuidas mõjutavad arutelusid Facebooki erinevad kommunikatsioonivõimalused?

Sotsioloogid ning andmeteadlased Batorski ja Grzywinska (2017:8) jagavad Facebookis toimuvaid arutelusid kaheks: 1) kasutajate profiilidel toimuvaid, mis on pool-avalikud ning seega mitte otseselt osa „avalikust sfäärist“, kuid siiski mingi mõjuga sellele, sest pool-avalikes aruteludes kujundatakse need seisukohad, millega avaliku sfääri vestlustesse sisenetakse ning 2) Facebooki lehtedel (mis on igas muus mõttes samasugused nagu kasutajate profiilid, kuid on kõigile huvilistele ligipääsetavad) toimuvad, mis on avalikud ja osa nn habermasilikust „avalikust sfäärist“. (Batorski ja Grzywinska, 2017:8)

Facebooki grupid paiknevad minu hinnangul nende kahe variandi vahel. Avatud grupid, mille postitusi näevad ja millele saavad reageerida kasutajad, kes ei ole ise grupi liikmed, on selleks kontekstis veidi rohkem avalike lehtede moodi. Suletud ja poolenisti suletud grupid (kasutamiseks on olemas hulk erinevaid juurdepääsu piiravaid seadeid) on selles jaotuses veidi rohkem kasutajate profiilide moodi.

Batorski ja Grzywinska (2017) ning Ordaz (2017) on uurinud poliitilistel Facebooki lehtedel toimuvaid arutelusid vastavalt Poola (2011. aastal) ja Hispaania (2013. ja 2015. aastal) valimiste perioodidel. Nende uuringutest ilmneb, et erinevate suuruste ja poliitiliste rollidega erakondade jaoks täidavad Facebooki lehed ja arutelud erinevaid rolle. Laias plaanis on arutelud suurte ja võimul olevate erakondade ning poliitikute Facebooki lehtedel ideoloogiliselt mitmekesisemad (mis näiteks Gastili ja Blacki (2008) arutleva demokraatia normatiivse raamistiku järgi on positiivne, vt tabel 1), kuid nii postitaja kui teiste kasutajatega vähem suhestuvad (üksteise argumentidele vähem vastavad ja neid refereerivad). See tuleneb vähemasti osaliselt sellest, et tavameedia pöörab neile erakondadele ja poliitikutele rohkem tähelepanu ning selle tulemusena jõuab neile lehtedele rohkem (sh erinevaid) inimesi. (Batorski ja Grzywinska, 2017; Ordaz, 2017)

Väiksemate erakondade ja nende poliitikute lehtedel on aga pigem homogeensem, oma toetajate grupp, kelle arutelud on ideoloogiliselt ühtsemad, ning mis suhestuvad veidi rohkem nii postitaja (poliitik/erakond, kes lehte haldab) kui üksteisega. Selle tulemuseks on suurem grupisisene sotsiaalne sidusus ning kollektiivsete arusaamade loomine toetavas arutelukeskkonnas. (Batorski ja Grzywinska, 2017; Ordaz, 2017)

Mõlemat tüüpi lehtedel on aga suhestumist kasutajate üksteise argumentidega minimaalselt (alla 10%) ning enamasti tegeletakse enda ideede väljendamisega ehk kirjutatakse kommentaare selleks, et oma arvamust väljendada, kuid mitte vaidlustada või toetada kellegi teise arvamusi (Batorski ja Grzywinska, 2017; Ordaz, 2017). See on mingil määral sarnane ka minu poolt jälgitavates gruppides, kuid kogemuslikult hinnates¹ on neis gruppides omavaheline suhestumine suurem kui 10% ning see tuleneb ilmselt gruppide pool-avalikust iseloomust. Lehtede puhul on eelduseks, et suure jälgijaskonnaga lehel kirjutatud kommentaar saab omakorda ka avalikku tähelepanu ning seega ilmselt soodustab selliste kasutajate

¹ Kuigi mul ei ole olnud võimalik teha selle kohta representatiivse valimiga statistikat, kuna selliste andmete kogumine ületaks magistritöö tegemiseks ette nähtud ajamahu.

arutelu osalemist, kes soovivad just avalikku tähelepanu oma mõtetele, erinevalt grupist, mille kaudu avalikku tähelepanu on vähem võimalik saada ning seega nendes aruteludes osalejaid peab paratamatult motiveerima miski muu – näiteks soov kellelegi vastata või ise oma kommentaarile vastust saada.

Minu poolt jälgitavad Facebooki grupid (vt peatükk 1.2) paistavad eelkõige sarnanevat Batorski ja Grzywinska (2017) ja Ordazi (2017) poolt uuritud väikeste erakondade ja nende poliitikute lehtedega. See tähendab, et neis gruppides paistab ka pigem toimuvat sarnaste vaadete ja väärtustega – inimeste omavahelist sidusust kasvatav ja kollektiivseid arusaamu arendav arutelu, mitte ideoloogiate kokkupõrge. Ehk teisisõnu on need grupid midagi sellelaadset, mida poliitikateoreetik Nancy Fraser (1990:67) nimetas alaavalikkusteks ehk sellisteks arutelu „ruumideks“, kus vähemuses olevad grupid saavad ilma enamusgruppide domineerimiseta arutada, seisukohti formuleerida ning siis oma arutelust sündinud argumentidega osaleda teistes aruteludes väljaspool oma „ruumi“.

Selle heaks näiteks on ühe minu poolt vaadeldud Facebooki grupi aktiivse liikme poolt tehtud postitus, milles ta tõi välja, et ühe ajalehes avaldatud loo rubriik ei olnud aktsepteeritav. Selle postituse alla ilmusid kõigepealt ajalehe suunas pahameelt väljendavad kommentaarid ning sellele järgnes mõne minuti jooksul ettepanek ühispöördumise kirjutamiseks. Esialgse postituse tegemisest oli möödunud 29 minutit, kui selle autor oli juba kirja pannud esimese mustandi pöördumisest lehe poole koos üleskutsega grupiliikmetele märku anda, kui nad on nõus sellele alla kirjutama. Üleskutsele järgnes 437 kommentaari, milles oma nõusolekut väljendati. Täpselt 24 tundi hiljem saatis teine aktiivne grupiliige ühispöördumise lehe peatoimetajale, kes ka sellele vastas, kriitika omaks võttis ning artikli kategooria ära muuta lasi.

Antud näite puhul suutsid grupiliikmed oma pahameele pöörata sihitud viisil väljapoole gruppi ning tulemuseks oli soovitud muutus. Seekord kaasnes muutus vähemalt ühekordselt, kuid võimalik, et ajaleht hakkab ka tulevikus artiklite kategooriate määramisel ettevaatlikumalt käituma, kuna ajalehe tegevtoimetaja vastas pöördumisele ja lubas reeglid ka tulevikuks üle vaadata.

Selliseid kollektiivseid soovide sõnastamise ja koordineeritud tegutsemise näiteid nägin vaadeldud gruppides tihti ning need on üsna hästi kooskõlas Fraseri (1990:67) kirjeldatud alaavalikkuste ideega.

Facebooki ärilised eesmärgid ja kasutajate eesmärgid

Interneti- ja kommunikatsiooniuurija Christian Fuchsi järgi (2016:113) on sotsiaalmeedia muutnud interneti ühelt poolt koostöisemaks ja kogukondlikumaks, kuid teiselt poolt on see raamistatud ka kapitalistlikust mudelist – eraomandist, individualismist ja majanduslikust ärakasutamisest. Fuchs (2016:125) nimetab Facebooki maailma suurimaks reklaamiagentuuriks. Kasutajad loovad Facebookis erinevat sisu, sest see pakub neile võimalusi teatud kommunikatsioonitegevusteks, nagu sõpradega suhtlemine, vanade tuttavatega kontakti hoidmine, tähtpäevade ühine tähistamine jne. Kuid Facebooki eesmärgiks ei ole mitte ainult kasutajatele kommunikatsiooniplatvormi pakkumine, vaid kasutajate poolt loodud sisu „kaubastamine“ ja müümine reklaamijatele. See tähendab, et kasutajad teevad Facebookis tööd ja loovad lisandväärtust, mille arvelt Facebooki osanikud teenivad kasumit. (Fuchs, 2016:125)

Facebooki äriliseks huviks on seega hoida kasutajaid Facebookis võimalikult kaua ning tingida seda, et nad tuleks sinna tagasi võimalikult tihti. Need mõlemad eesmärgid on Facebooki ärilistes huvides, sest võimaldavad kasutajatele näidata võimalikult palju reklaami, mis on Facebooki peamine sissetulekuallikas (Facebook..., 2017).

Fuchs (2016:128) räägib sellest, kuidas Facebook (ja teised sotsiaalmeediaplatformid) on leidnud viisi, kuidas ühendada tööd ja mängu. Mäng tähendab tegevusi, mida inimesed teevad omaks rõõmuks ja naudinguks ning töö tegevusi, mida on vaja ühiskonna eluspüsimiseks, mille tegemiseks tuleb naudingusoovi alla suruda. Facebookil õnnestub aga need kaks tegevust ühendada – kasutaja loob sisu oma naudinguks ning samal ajal toodab sellega Facebooki jaoks lisandväärtust ja kasumit. Seda võib tõenäoliselt pidada üheks Facebooki globaalset edu – 1,86 miljardit igakuist kasutajat (Facebook..., 2017) – selgitavaks teguriks.

Üks mängude kõige levinumaid mehhanisme on punktide jagamine teatud tegevuste eest. Facebooki gruppide puhul on mingis mõttes „punktideks“ *like*’id, mida kasutajad üksteise postitustele ja kommentaaridele annavad, kui need neile meeldivad või nad soovivad märku anda, et nad nendega nõustuvad. *Like*’i saamine Facebookis, nagu ka punkti saamine mängudes, annab inimesele enamasti positiivse tunde ja paneb teda tahtma teha uuesti seda, mille eest punkt/*like* saadi.

On tõenäoline, et keskmine Facebooki kasutaja saab rohkem *like*’e minu poolt vaadeldavates endaga sarnaselt mõtleivate inimestega gruppides kui omaenda seinale postitades. Seda esiteks

seepärast keskmisel kasutajal on 344 sõpra (6 new..., 2014) ja vaadeldud gruppides on mitmeid tuhandeid liikmeid, mis tähendab, et tema postitust või kommentaari lihtsalt näeb rohkem inimesi. Teiseks, kuna inimese enda profiilil, mida jälgivad peamiselt inimesed, kellega kasutaja on seotud läbi internetiväliste suhete (töö, kool, pere), ei pruugi olla temaga nii ideoloogiliselt sarnased jälgijad kui gruppides, millega kasutaja on oma huvidest lähtuvalt ise liitunud.

Lisaks selles peatükis kaardistatud teoreetilistele lähtekohtadele tuleb töös avaldatud artiklites veel juttu ka aruteludes osalejate staatusest, vahendatud kommunikatsiooni eripäradest, agressiivsest arutelust ning arutelu tahtlikust takistamisest.

1.2 Töös vaadeldud Facebooki grupid

Olen isiklikust rakendusantropoloogilisest huvist tulenevalt alates 2016. aasta algusest jälginud kümmet erinevat Facebooki gruppi, kus mingil määral poliitilistel teemadel arutatakse. Kokku tehakse neis gruppides iga päev 350-450 postitust ning nende postituste all on omakorda tuhandeid kommentaare. Minu varasem jälgimine oli hektiline ja mu tähelepanu suunas see, millise grupi postitused juhuslikult rohkem minu ette sattusid.

Antud töö jaoks tuli aga teha valik, milliseid gruppe põhjalikumalt ja süsteemsemalt jälgida perioodil jaanuar - mai 2017 (5 kuud). Ilma valikuta oleks olnud raske töös toodud näiteid konteksti asetada ja mõtestada.

Töö jaoks jälgitavate gruppide valikukriteeriumiks valisin järgmised piirangud:

1. grupp peab olema üks neist, mida olen varasemalt ise jälginud (varasema vaatluse kohta küll süsteemsed ülestäheldused puuduvad, kuid need tagavad, et mul on mingil määral laiem taustatunnetus grupi kohta);
2. grupp peab olema aktiivne (minimaalselt kord päevas postitamine);
3. grupis peab toimuma arutelusid poliitika üle;
4. iga grupp on teistest erineva temaatilise fookusega.

Nende kriteeriumite alusel valisin töösse näidete toomiseks kolm aktiivse aruteluga Facebooki gruppi.

Valitud gruppe ühendab hulk sarnasusi lisaks valikukriteeriumitele. Kõigil on välja arendatud ja sõnastatud põhjalik kodukord käitumisreeglitega, mis on tõenäoliselt grupi loojate poolt esialgsel kujul kirja pandud, kuid siis grupiliikmete ettepanekute järgi aastate jooksul täiendatud. Ühe grupi puhul olen oma vaatluse jooksul täheldanud ka arutelu nende reeglite üle ning kõigis gruppides olen näinud liikmetepoolset reeglitele viitamist arutelude käigus. Mingil määral näen neis kirjutatud grupireeglites analoogiat Habermasi kirjeldatud salongide etiketireeglitega, mis arutelusid raamistasid ja mis omakorda arutelude poolt kujundati. Minu jaoks näitab nende reeglite koosloome, et neis gruppides toimub mingil määral arutelunormide koosloome protsess.

Teiseks sarnasuseks on nende gruppide osaline grupist väljapoole suunatus – kõigi kolme grupi tegevust on ajakirjanduses kajastatud ning kõigis kolmes olen vaatluse jooksul täheldanud ettevõtmisi, mille eesmärgiks on grupist väljaspool midagi korda saata. Näiteks protestiaktisiooni korraldamine, petitsiooni koostamine või meediaväljaande poole pöördumine pahameele väljendamiseks.

Mida ja kuidas vaatlesin

Vaatluse käigus püüdsin gruppidest leida näiteid erinevatest vestlusolukordadest, mida tõlgendasin lähtudes erinevatest analüütilistest kategooriatest, mida töös kaardistanud olen. Ma ei ole töös püüelnud näidete puhul statistilise representatiivsuse ega kõikehõlmavuse poole. Kasutan töös näiteid kvalitatiivse sisendi ja illustratsioonidena teoreetiliste ideede kõrvale. Seega sageli märkisin ka üles näiteid erilisest käitumisest, mida muidu vaatluse jooksul ei märganud. Nende näidetega ma ei tõesta näiteks toodud käitumiste laia levikut, vaid lihtsalt seda, et need võivad esineda inimeste käitumises Facebooki gruppides.

Minu meetodit saab nimetada osalusvaatluseks. Ma ei osalenud ise kõigi nende gruppide aruteludes, kuid ma integreerisin need grupid oma igapäevasesse ellu samamoodi nagu enamus nende gruppide liikmeid. Muutsin nende gruppide seadeid niimoodi enda jaoks, et nende postitused ilmusid minu Facebooki seinale esimestena. Sarnasel viisil näevad neid postitusi inimesed, kes ise aktiivselt osalevad (*like*'ivad, kommenteerivad) grupi aruteludes.

Selle tulemusena olid vaatlusperioodi jooksul need grupid minu nn filtrimulliks ehk üks osa minuni igapäevaselt jõudvast infost oli vahendatud nende gruppide poolt. See tähendab, et need grupid muutsid tugevalt seda, milliseid uudiseid ma nägin, millises proportsioonis milliseid teemasid, millise raamistusega need uudised minuni jõudsid ning milliste väljaannete, milliste pealkirjade ja piltidega need uudised minuni jõudsid.

Etnoloogid Morris S. Schwartz ja Charlotte Green Schwartzon kirjutanud osalusvaatluse subjektiivsuse kohta, et parim viis vähendada subjektiivsuse mõju vaatluse tulemustele, on teadvustada seda ja selle mõju endale (1955:350). Sellise vaatluse mõju mulle kui vaatlejale oli tugev. Mõningatel hetkedel tekkis mul isegi tunne, et kui nägin mõnd uudist või postitust, mis ei jõudnud minuni läbi nende gruppide, siis minu enda esimesed mõtted olid kooskõlas vastavat teemat rohkem kajastava vaadeldava grupi omaga. Näiteks nähes ajakirjanduses artikleid gruppidega seotud teemadel, tekkis minu peas esimesena mõte selle kohta, mida neis gruppides sellest uudisest arvatakse ja alles siis, mida ma ise sellest arvan.

See muutis ühelt poolt mind veidi vähem objektiivseks uuritavate vestluste suhtes, teiselt poolt aitas aga paremini aru saada nende arutelude kontekstist. Konteksti aitas mõista kõigepealt praktiliselt see, et tundsin ära teatud sõnu või märke, mida neist gruppides kasutatakse - näiteks mida tähendab vestluses ühe spetsiifilise emotikoni kasutamine ühes grupis või millist poliitikult millise hüüdnimega kutsutakse teises grupis. See piiratud objektiivsus aitas seega laiemalt mõista nende gruppide väljaütlemata eeldusi või arusaame, mis konkreetseid vestlusi ümbritsevad ja neile sageli hoopis teistsuguse tähenduse annavad, kui lihtsalt konkreetset arutelu lugedes välja paistab.

Otsisin seega töös tasakaalu – ühelt poolt olin uuritavates gruppides piisavalt sees, et mõista neis toimuvaid interaktsioone piisavalt hästi, et neid analüüsida ja mõtestada (olla ise uurimisvahendiks), kuid teiselt poolt hoidsin end eemal otseselt aktiivselt osalemisest. Ilma selle subjektiivsuseta ei oleks olnud võimalik neid arutelusid mõtestada, samas kui objektiivsus oleks veel väiksem olnud, siis ei saaks ilmselt töö järeldusi usaldada.

Vaatluse eetilised küsimused

Philip Vannini (2008:278) järgi peaks eetikast lähtuvalt internetivaatluses kaaluma järgmisi küsimusi: mõju uuritavatele, uuritavate nõusolek ja privaatsus. Mõju osas tuleks uurijal eelkõige vältida uuritavate mõjutamist. Uuritavate nõusolekut ei ole üldiselt vaja siis, kui tegemist on internetis vabalt (või lihtsasti) kättesaadava informatsiooniga. Teiseks ei ole seda ilmtingimata vaja, juhul kui selle küsimine mõjutaks uuritavate käitumist olulisel määral. Privaatsuse osas peetakse üldjuhul mõistlikuks uuritavate isikuandmete peitmist. (Vannini, 2008:278)

Minu vaatlus toimus gruppide liikmete jaoks salaja ehk ma ei öelnud ei grupi administraatoritele ega teistele liikmetele, et ma vaatlust teen. Selleks oli mitmeid põhjuseid.

Esiteks, väga tõenäoliselt vähemalt mõni neist gruppidest (praktiliselt tähendab see, et moderaatorid) ei oleks vaatlust lubanud teha. Seda võin eeldada, sest (vähemalt) ühes neist gruppidest on minu isikut varem arutatud seoses ühe varem avaldatud ajaleheartikliga ning mitmed grupiliikmetest väljendasid tugevalt negatiivset arvamust minu kohta (kuni üleskutseteni füüsilisele vägivallale välja) – millest võin eeldada, et küsimise puhul poleks mul uurimistööd teha seal lubatud. Töö tegemise käigus juhtus ka nii, et esimene Sirbis avaldatud artikkel jõudis ka kõiki kolme gruppi postitustena ning tekitas neis arutelu. Ühes grupis arutati selle peale minu väljaviskamist grupist ning uuriti, et kuidas ma üleüldse grupi

liikmeks olin saanud. Grupi administraatorid aga vestlust ei märganud ning seega mind tol korral välja ei visatud. Küll aga võib ka sellest järeldada, et sellistes gruppides toimuvat on tõenäoliselt võimalik uurida vaid salaja. Sarnasele järeldusele on jõudnud ka näiteks Fielding (2004: 237), kelle järgi vähemasti parem-äärmuslikud grupid on kahtlustavad ja suhtuvad negatiivselt akadeemilistesse institutsioonidesse ja on seega kahtlustavad ka uurijate suhtes.

Teiseks on kaks vaadeldud gruppi suletud grupid, mille postitused pole avalikult kättesaadavad, mis on ise märk sellest, et grupiliikmed ei pruugi soovida, et nende poolt postitatu väljapoole gruppi jõuaks. See oleks jällegi tähendanud, et mitte-salaja poleks vaatlust teha saanud.

Kolmandaks praktiliseks põhjuseks on see, et need grupid on nii suured, et kõiki grupiliikmeid teavitada polegi kuidagi võimalik praktiliselt teha – isegi kui ma oleksin neisse gruppidesse teinud postituse uurimistöö kohta, siis seda, nagu kõiki teisi postitusi gruppis, oleks näinud vähemus kogu gruppide liikmeskondadest, kuna postitused püsivad nähtaval kasutajate seinadel vaid piiratud ajaperioodi.

Kolmandaks põhjusteks on aga soov mitte muuta seda kuidas grupiliikmed käituvad, kuna inimesed kipuvad, teades, et nende käitumist uuritakse, käituma hakkama teistmoodi kui tavaliselt (Lugosi 2008: 134). Sellest lähtuvalt – kuna inimesed ei soovi neis gruppides ilmselt käituda teistmoodi, kui nad on harjunud, siis pigem oleks nad mul mitte lasknud vaatlust teha.

Lõpuks taanduvad kõik need põhjendused ühele valikule – kas teha vaatlus salaja või üldse mitte. Teise variandi puhul jääks aga uurimata väga oluline osa tänases Eesti ühiskonnas ja poliitikas toimuvast. Sellise eetilise otsuse puhul on vaja kaaluda uuritavate inimeste õigusi ning sotsiaalset kasu uuringust ja uurija õigusi (Markham ja Buchanan, 2012:4). Antud töö puhul olen püüdnud läbi anonüümsuse (uuritavate gruppide, inimeste ja nende öeldu) minimeerida uuritavate õiguste riivet, et siiski seda ühiskondlikult olulist teemat uurida saaks.

Selleks, et aga kaitsta vaadeldud inimeste privaatsust ja anonüümsust olen kõigis töö näidetes kaotanud ära viited kasutajate nimedele ja ekraanitõmmistelt peitnud ka ära kasutajat profiilipildid, et neid ei oleks võimalik omavahel kokku viia. Kahe grupi puhul, mis on suletud, ei ole ka tsiteeritud tekstide järgi võimalik kasutajaid kokku viia nende postitustega. Ühe grupi puhul, mis on avalik grupp, on võimalik tsiteeringu järgi postitusi ja kasutajaid seega leida. Sel juhul lähtun põhimõttest, millest on lähtunud ka kommunikatsiooniuurija Magdalena Wojcieszak (2010:652) ja kultuurikommunikatsiooni uurija Mari-Liis Madisson

(2016:28), et kui inimesed on teinud postituse avalikult kättesaadavas kohas, siis on nad juba arvestanud sellega, et seda võidakse levitada ka teiste poolt avalikult. Oma töös olen siiski ka avaliku grupi puhul kasutanud näiteid anonüümselt.

2. Avaldatud artiklid

2.1 Facebooki grupid on uued salongid

Pärast Donald Trumpi USA presidendiks valimist ja Suurbritannia Euroopa Liidust lahkumise referendumit on kõikjalt kuulda jutte demokraatia paratamatust lõpust. Ent millisest demokraatiast me üldse sel puhul räägime?

Saksa sotsioloog ja filosoof Jürgen Habermas kirjeldab 1962. aastal avaldatud „Avalikkuse struktuurimuutuses“ protsesse Suurbritannias ja Prantsusmaal (osaliselt ka Saksamaal) XVIII ja XIX sajandil. Need tegid mõneks ajalooliseks hetkeks võimalikuks sellise demokraatliku täiuse, mida me siamaani ideaalist rääkides ette kujutame. Sellise, kus ajakirjanduses arutletakse riikliku tähtsusega küsimuste üle ning inimesed päriselt loevad, kirjutavad ja mõtlevad kaasa. See arutelu jätkub loomulikult parlamendis, kus jõutakse tugevamate argumentide baasil konsensusele ja võetakse vastu ratsionaalne otsus.

Kogu ühiskonda kaasavana pole sellist olukorda muidugi kunagi nähtud. Seda pole ka Habermas tegelikult väitnud ning on määratlenud üsna selgelt need, kes tollases demokraatias osalesid: jõukad (maa- ning kapitaliomanikud) ja haritud kõrgklassi liikmed ehk vastset jõukaks saanud kaupmeeste ja vana õukonna-aadli hajusalt seotud seltskond. Osaluspiirangutest hoolimata oli siiski tegemist Ateena polise järgselt kõige ilusama demokraatliku ideaali teostumisega: Habermasi sõnul viisid kriitiliselt arutleva publiku vestlused ratsionaalsete järeldusteni, millest seetõttu lähtusid (ning pidid lähtuma) omakorda riigi institutsioonid.

Kui seda sorti avalikku arutellu siiski oleks suudetud kaasata kogu ühiskond, ilma et põhimõtetes oleks järeleandmisi tehtud, oleks ehk jõutud sellise demokraatia ideaalini, mille puudumist märgatakse praegu üha enam kõikjal populismilaineis hulpivates lääneriikides. Kahjuks sai massikultuur sellele ideaalile üsna pea saatuslikuks.

Habermasi järgi küpses kriitiliselt arutlev avalikkus esmalt kunsti, kirjanduse ja laiemalt kultuurivaldkonnas. Siinkohal on kõige olulisemad just kirjanduse üle arutlejad. Kodanlus luges innukalt, kuid tollal ei olnud tegemist individuaalse tegevusega nagu tänapäeval: loeti selleks, et arutada ja mõtestada loetut koos teistega. Loeti, arutati ja kirjutati ning seejärel korraldati kogu protsessi.

Igas korraliku kodanlase kodus oli eraldi ruum (salong), et korraldada (pool)avalikke arutelusid kõikvõimalikel teemadel, mis parasjagu õhus olid. Arutelude tulemused pandi kirja ning levitati neid kirjade ja salongiajakirjade vahendusel teistes salongides, kus nende üle omakorda arutati ning pandi kriitika ja täiendused jällegi kirja. Niimoodi tekkis ja arenes salongide võrgustik.

Kriitiliselt kultuuri üle arutleva publiku olemasolu võimaldas tekkida ka laiemal arutelul poliitiliste ja ühiskondlike küsimuste üle. Nii juhtuski, et esialgu ohutuna paistnud kirjandusarutelu pani aluse poliitilistele aruteludele, mida võim peatselt enam ignoreerida ei saanud. Veel enam, vähemasti Suurbritannias olid võimukandjad ise neis aruteludes algusest peale osalised ning viisid need protsessid üsna orgaaniliselt samm-sammult arutleva demokraatia institutsioonideni. Parlament oli toona kõige mõjusam ühiskonnaküsimuste üle arutlev salong, mis osales samamoodi salongide võrgustikus. Salongidevahelisest kirj vahetusest arenes välja tänapäevases mõttes ajakirjandus, millest sai kogu ühiskondliku arutelu pidev vahendaja ja selle sisuline eestvedaja (mitte lihtsalt kajastaja).

Oluline on siinkohal märgata, et see hajus võrgustik osales pidevas õppimise ja üksteise valgustamise protsessis – kriitiliseks ja kaasamõtlemisvõimeliseks kasvati arutledes.

Arutlev demokraatia sai võimalikuks tänu sellele, et salongides õpetati inimesi kõigist olulisematest teemadest aru saama, mitte nendega lihtsalt kursis olema. See arutelu, mis oli palju enam kui lihtsalt uudiste ja info liikumine võrgustikus, lõi eelduse, et avaliku arutelu tulemusi võis pidada ratsionaalseteks ja mõistlikeks. See andis alust nõuda, et avalik arutelu peab kujundama demokraatlikke otsuseid.

Habermas väidab, et ühesuunalise kommunikatsiooniga massimeedia tekke ja levikuga kadusid sellise demokraatliku arutelu eeldused. Modernse riigi massimeedia ja -kultuuri eesmärk ei olnud enam asjalik arutelu ega valgustus, pigem allutati avalik ruum kommerts- ja propagandasisuga, mida ühendas just vastupidiselt soov mõjutada inimeste käitumist nii, et lugeja ei saaks aru, et teda on mõjutatud. Maailm on muidugi palju keerulisem kui ükski mudel (või veel vähem selle kiire ülevaade), aga selle pealt jõuame nüüd lõpuks tagasi tänapäeva.

Facebookis on 1,86 miljardit aktiivset kasutajat (02.11.2016 seisuga). See on 51% kõigist maailma internetikasutajatest ja peaaegu veerand kogu planeet Maa elanikkonnast! Neist üle ühe miljardi kasutab igakuiselt Facebooki gruppe.

Grupp pole sama, mis leht (*page*) ja kasutaja sein (*timeline*). Lehti kasutavad peamiselt organisatsioonid ning interaktiivsetest võimalustest hoolimata on need siiski pigem massimeedia moodi ühesuunalised: leht räägib oma jälgijatega, kes saavad küll postitusi kommenteerida, kuid jäävad üldjuhul reaktiivsesse rolli. Oma seinal on kasutajad muidugi aktiivses rollis, postitades täpselt seda ja sel teemal, nagu endale meeldib. Seejuures postitatakse mingis mõttes kõigile ja samal ajal ka mitte kellelegi konkreetselt, mis on viinud selleni, et kasutajate seintel leiab vähem arutelu ja rohkem isiklikke (Habermasi tähenduses intiimseid) postitusi: perekondlikud sündmused, oma saavutused, koduloomade tegemised jne. Grupid on aga teistsugused. Seal on kasutaja korraga nii reaktiivses kui ka aktiivses rollis (saab ise arutelusid algatada) ning samal ajal on grupi näol olemas konkreetsem sihtrühm, keda oma seinal ei ole: käsitöösõpradel käsitöösõbrad, loomasõpradel loomasõbrad jne. Selle tulemusena on gruppides tekkinud arutelud ühiskonnateemade üle ning kasutaja pole enam lihtsalt eraisik oma intiimsete teemadega, vaid poolavalik arutleja kogu grupile huvi pakkuvatel teemadel.

Olen ise viimastel aastatel järjest enam gruppides toimuvat jälgima hakanud, viimase aasta jooksul juba rohkem teadlikult ja mõtestada püüdes. Aktiivsemates gruppides püstitatakse Eestis 15–25 teemat päevas, iga postituse all on lugeda paarikümne kuni paarisaja inimesega arutelu. See tähendab, et iga olulisem uudis ja arvamusavaldus arutatakse omavahel läbi, mitte ei jääda lihtsalt passiivseks lugejaks. Sellist ühist mõtestamist ei ole avaliku arvamuse sfääris olnud kodanluse salongide ajast saadik.

Minu hüpotees on, et neis gruppides toimub järjest rohkemate inimestega samasugune kollektiivne sotsialiseerumise, õppimise ja vastastikuse valgustamise protsess, mis kunagises kodanluse salongide võrgustikus. Mulle tundub, et neis gruppides on vaikselt taastekkinud arutlev seltskond – kas just päris kriitiliselt arutlev, aga pidevalt kriitilisust õppiv avalikkus.

Kriitilisus kasvatab reaktsiooni ja nii pole õige vaadata neis gruppides toimuvat staatiliselt. Iga reaalelu ilming, mida neis gruppides toimuv mõjutab (Brexit ja Trumpi valimisevõit näiteks), jõuab sinna tagasi ning tingib refleksiooni, mis esialgselt lihtsast grupihoiakust (nt eliidile vastandumine) paratamatult edaspidi lahkneb ja nõuab omakorda mõtestamist.

Samamoodi jõuab gruppides arutatu üha enam traditsioonilisse meediasse, mille vahendusel suhestuvad grupid ka omavahel. Mis muud on see, kui ühes Facebooki grupis arutatakse artiklit, mille kirjutab keegi, kelle arusaamad on kujundanud arutelud teises grupis? Mulle tundub järjest enam, et tegemist on üksteist valgustavate salongide ja sellest tuleneva kriitiliselt arutleva avalikkuse taastekkega.

Ühelt poolt on praegu toimuv võrreldav kunagise kodanliku avalikkuse tekkega, teiselt poolt on aga praegune protsess mahukam ja jõuab suurema arvu ühiskonnakihtideni, mistõttu on ka selle ühiskondlik mõju mõõtmalt suurem (meenutagem, et Facebooki kasutab veerand planeedi elanikkonnast). Oleme ehk lõpuks jõudmas päriselt selle täiusliku demokraatiani, millest Habermas kunagi unistas.

Muidugi, me oleme alles õppimise etapis ja see võtab aega. Miljardite inimeste kollektiivne (väitlusnormide ja reeglite kujunemine) ja individuaalne (harjumuste tekkimine) õpiprotsess on paratamatult aeglane. Kui mul on õigus (eksimisvõimalus on siiski suur, sest ühiskonnas pole paratamatuid protsesse), siis just need digiplatvormid, mis on teinud võimalikuks populismi tänase taas-esiletõusu, võivad aja jooksul osutada laiapõhjalisema ja püsivama arutleva demokraatia tekke eelduseks.

Seega julgustan kõiki neis uutes salongides osalema, õppima selles uues vormis vestlema ning andma oma panuse selle uue avalikkuse tekkesse. Praeguses demokraatia toimimise mõttes kurbade trendide maailmas võib see olla üks väheseid lootustandvaid võimalusi.

2.2 Kuidas mõtestada arutelusid Facebookis?

Kirjutasin jaanuari alguses [Sirbis](#) (Noorkõiv, 2017) lootusrikkast hüpoteesist, et Facebooki gruppides võib olla toimumas lisaks võimalikele demokraatia toimimise jaoks negatiivsetele protsessidele ka mõningaid positiivseid. Eelkõige, et toimub kollektiivne sotsialiseerumine, arutelunormide arendamine ja vastastikune õppimine, mis võib viia välja poliitika üle arutleva publiku tekkeni.

Selline mõte tekkis, sest märkasid teatud paralleele mitmes Eesti Facebooki grupis toimivate arutelude ning mõjuka Saksa ühiskonnateoreetiku Jürgen Habermasi (2001) kodanliku avalikkuse kujunemise ajaloolise protsessi kirjelduse vahel. Kuna olen toonud võrdlusesse kahe erineva aja arutelud, kus ühed toimusid füüsilises ruumis ning teised toimuvad tehnoloogia poolt vahendatult, siis antud loos annan ülevaate sellest, kuidas neid digitaalselt vahendatud arutelusid võib mõtestada erinevate nurkade alt.

Interneti kirjaoskused ja arutelu osalejate staatus

Internetis suhtlemiseks on inimestel vaja uusi interneti-spetsiifilisi „kirjaoskuseid“, nagu internetivestlustes kasutatavad lühendid või *like*-nupu kasutamine Facebookis. Nende kasutamine on aga omakorda seotud inimeste erinevate sotsiaalsete võimalustega ja oskustega (Jones, 2008:435). Sõltumata sellest, kas suhtlus toimub füüsilises või virtuaalses keskkonnas, on inimestel erinev suutlikkus sõnastada sõnumeid, millest vastuvõtja saab täpsemalt või vähem täpsemalt aru (O'Sullivan ja Flanagan, 2003:79).

Habermas (2001) kirjeldas salongiarutelusid kui avatuid, kus soovi korral pidid kõik saama osaleda, ning võrdseid, kus igaühel pidi olema võrdne õigus sõna võtta ja ära kuulatud saada. Paljud autorid on neid väiteid kahtluse alla seadnud ning ka Habermas (2001) on ise hiljem tunnistanud, et tema kirjeldus oli mingil määral olukorda ilustav. USA poliitilise filosoofia professor Nancy Fraser (1990:62-63) on leidnud, et Habermasi poolt kirjeldatud salongiarutelud tõenäoliselt ei olnud päris avatud, olles peamiselt kohtumiskohaks siiski vaid jõukamale ja mõjuvõimsamale osale ühiskonnast. Ning isegi kui neisse aruteludesse sattusid mingil määral erineva sotsiaalse staatusega inimesed, siis kippusid neis siiski domineerima ikkagi need, kelle staatus väljaspool arutelu oli kõrgem.

Tänapäevasema näitena on Fraser (1990:63-64) viidanud erinevatele uuringutele, kus on vaadeldud akadeemilisi koosolekuid ning leitud, et hoolimata formaalsest võrdsusest, 1)

segavad meestest osalejad naistest osalejate jutule vahele tihedamini kui naised meeste jutule; 2) kipuvad mehed rääkima kauem ja rohkem kordi kui naised; ning 3) naiste jutule vahelesegamisi ignoreeritakse rohkem kui meeste omi. Samasugust käitumist on aga tuvastatud ka muudel viisidel kõrgema sotsiaalse staatusega inimeste poolt. Politoloog Lynn M. Sanders on toonud sarnaste efektide kohta näiteid USA vandekehtutest (1997:364), kus ligipääsu mõttes võrdselt kokku pandud otsustuskogus jäävad peale nende gruppide esindajad, kes ka väljaspool otsustuskogu domineerivad. Need inimesed – enamasti valged, jõukad ja võimupositsioonidel olevad mehed – satuvad tihedamini vandekogude juhtideks (1997:364), räägivad rohkem (1997:365) ning nende sõna maksab rohkem (1997:366). Sarnast efekti on täheldatud ka uurimustes koolide ja õpilaste käitumise kohta (Sanders, 1997:365).

Isegi kui tänaste Facebooki gruppide puhul võiksime eeldada, et need on avatumad erineva sotsiaalmajandusliku taustaga inimestele, tekib siiski küsimus, millist rolli neis aruteludes mängib osalejate sotsiaalmajanduslik staatus. Kas ka neis domineerivad kõrgema staatusega inimesed?

Olen ise viimase poole aasta jooksul põhjalikult jälginud mitme aktiivse Facebooki grupi tegevust ning näinud seal teataval määral sarnaseid probleeme nendega, mida on kirjeldanud Sanders ja Fraser. Kõige otsesemaks paralleeliks paistab olevat see, et teatud inimesed postitavad ühte gruppi aktiivsemalt kui teised, mis tähendab, et vähemalt postituste hulga mõttes on domineerimine nähtav. Mitmes jälgitud grupis on muutunud aktiivsemate postitajate nimed üsna tuttavaks, kuna näen neid regulaarselt. Peamiselt olen saanud jälgida seda, et nende postitused saavad rohkem heakskiitu ja nähtavust *like*'ide ning toetavate kommentaaride näol – mida rohkem *like*'i ja kommentaare on, seda rohkemad grupi liikmed seda postitust omakorda oma Facebooki seinal näevad.

Küll aga on raske tuvastada nende kasutajate sotsiaalmajandusliku staatuse erisust võrreldes teiste grupiliikmetega. Mõningatel juhtudel on näha, et kui mõni avalikult tuntum inimene postitab gruppi, siis nende postitused saavad palju tähelepanu – seega nendel juhtudel saab ilmselt rääkida grupiväliselt kõrgema staatusega arutlejate domineerivusest arutelus. Samas paistab aga gruppides olevat ka oma sisemine staatuse hierarhia, kus mõned aktiivsed kasutajad on selle grupi mõttes kõrge staatusega, kuigi vähemalt nende oma Facebook'i seinal toimuva või töökoha järgi vastavat sotsiaalmajanduslikku kõrgemat staatust ei paista.

Mis vahe on vahendatud ja vahendamata suhtlusel?

Sotsioloogid Deirdre Boden ja Harvey Molotch (1994:11) on uurinud inimeste tõmmet füüsilise läheduse vastu suhtlemisel ning leidnud, et inimesed eelistavad üleüldiselt arutada asju silmast-silma. Eriti eelistavad nad seda siis, kui arutelu all on ühise elukorralduse reeglid ja tingimused ehk poliitilised küsimused.

Vahendatud arutelu (sh digitaalse) puhul lähevad nende järgi kaduma kehakeel, emotsioonid ja laiem kontekst (Boden ja Molotch, 1994:2-3). Kui inimesed suhtlevad samas füüsilises ruumis, siis osalevad nad rohkemaga kui ainult sõnad ja laused – suhtluses vahetatakse informatsiooni ka läbi kehahoiaku, näoilmete, hääletooni, pilgu, aga ka riietusega või muude füüsiliste objektide kasutamise kaudu (näiteks koosolekul markeriga osutamine või tooli tagumistele jalgadele nõjatumine). Kirjalikult vahendatud suhtluses on paljud neist signaalidest puudu. Antud autorid näevad seda kui probleemi, kuna muudab arutlejatel raskemaks üksteise mõistmise ja empaatia (Boden ja Molotch, 1994:7).

Samas on ka internetipõhises vestluses erinevaid viise kuidas suhtlust sõnade kõrval rikastada muude signaalidega – piltide, emotikonide (tähe märkides kujutatud näod), *gif*-ide (liikuvad pildid), videote ja palju muuga. Näiteks ühes Eesti Facebooki grupis on aja jooksul kujunenud välja norm, et grupi liikmete jaoks ebaseaduslik on tekitavate uudiste kommentaariks postitada spetsiifiline Facebooki sümbol (väikesed värvilised pildid, mis on välja arenenud emotikonidest). Sarnased „oma märgid“ on ka teistes Facebooki gruppides, foorumites ja mujal. Omaette küsimus on, et kui palju sellised märgid suudavad asendada füüsilises ruumis toimuva suhtluse signaale. Lingvist Philip Seargeant (2017) on näiteks jõudnud internetisuhtlust uurides järeldusele, et emotikonide kasutus on arenenud nii kaugele, et nende kaudu on võimalik väljendada kõike, mida muudes inimsuhtluse vormides saab. Interneti uued multimodaalsed väljendusviisid (teksti, pildi, video, hüperlinkide ning muu kombinatsioonid) võimaldavad luua täiesti uut sorti identiteete ja eneseväljendusviise (Jones, 2008:433). Näiteks mõned YouTube'i kuulsused (YouTuberid) teevad oma kanali jälgijatele regulaarseid videoid, milles nad kehastuvad (sageli hüperaktiivsesse) rolli ning toimetavad oma videoid nii, et lõikavad välja hingetõmbepausid ja muud rääkimist aeglustavad tegevused. Nad kombineerivad oma jutu teiste videote, piltide, helide ja muusikaga sellisel viisil, mis füüsilises keskkonnas toimivas suhtluses ei oleks kuidagi võimalik. Sellega loovad need YouTuberid endast teiste jaoks sellise kuvandi ja iseenda jaoks sellise identiteedi, mis saab olemas olla vaid internetis.

Facebook kui aruteluplats

Osa sellest, kuidas digitaalsed keskkonnad (sh sotsiaalmeedia) toimivad ja kuidas inimesed neis käituvad, tuleneb sellest, kuidas inimesed neisse ise suhtuvad ja neid mõtestavad – millistes füüsilise maailma analoogiates nad mõtlevad neist. Näiteks inimesed, kes mõtestavad sotsiaalmeedias toimuvaid arutelusid kui võitlustandrit käituvad neis teistmoodi, kui need, kes näevad neid kui sõbralikke kogukondi (Jones, 2008:429). Võib öelda, et ka Facebooki gruppides toimuvad arutelud on mingil määral just sellised, millisena neis osalevad inimesed neid mõtestavad.

Üks viis kuidas internetiaruteludest mõelda, on läbi aruteluplatsi analoogia. Sellise virtuaalse „platsi“, kus internetikasutajad saavad arutleda, debateerida, organiseeruda ja informatsiooni vahetada, mõõdupuuks on avatus, nähtavus, kogukonnaloome ja info liikumise vabadus. Selle perspektiivi eestkõnelejad räägivad uuest avalikust sfäärist, viidates Jürgen Habermasi avaliku sfääri ideele ning usuvad, et internet toob kaasa aktiivselt kaasatud kodanikkonna (Jones, 2008:430).

Selles vaates on eriti oluline ja vastuoluline roll kasutajate nähtavusel. Ühelt poolt võimaldab internet soovi korral anonüümsust, oma identiteedi peitmist ning on selle kaudu üks olulisemaid sõnavabaduse võimaldajaid. See lubab indiviidil rääkida avalikult asjadest, millest oma nime all rääkimine nende elu või karjääri ohtu paneksid. Näiteks võimaldab anonüümsus töötajatel internetis paljastada korruptsiooni või muid ebaeetilisi käitumisi oma töökohtades. Teiselt poolt on internet aga ka just selline meedium, mis võimaldab vähemnähtavatel gruppidel, näiteks seksuaalvähemustel, loomaõiguslastel, väiksematel erakondadel jt end nähtavaks ja kuuldavaks teha. Viimast funktsiooni täidab internet kaheosaliselt. Kõigepealt on võimalik grupiliikmetel üksteist interneti vahendusel leida ning läbi arutelu ühiseid arusaamu ja poliitilisi soove sõnastada. Teiseks saavad need grupid interneti abil ka end muuta nähtavaks nii internetis kui ka organiseerida üritusi, projekte ja muid tegevusi, mis toimuvad füüsilises maailmas (Jones, 2008:432). Selle kaheosalise protsessi näiteks võib tuua Facebooki gruppidest olukorrad, kus gruppides koordineeritakse meeleavalduse korraldamist mõne seaduse vastu või ühisloomena meedia poole pöördumise kirjutamine ja laia ühiskondliku arutelu tekitamine.

Internet on tänu anonüümsuse võimalikkusele ka koht, kus inimesed ei pea nii suurel määral vastutama oma sõnade ja tegude eest kui füüsilises maailmas. Seda kasutavad mitmed grupid

ka ära selliste tegevuste jaoks, mis demokraatlikku arutelu pigem takistavad (Jones, 2008:432), nagu näiteks trollimine või muul viisil manipuleerimine. Veelgi enam, kogu see suurem vabadus – meediaregulatsioonidest ja -filtritest ning isiklikust vastutusest – toob endaga internetis kaasa ülikiire vale- ja kallutatud informatsiooni leviku – alustades uudisest, et paavst toetas USA presidendivalimistel Donald Trumpi kuni kõhus plahvatavate kaneelirullideni – , millega ei kaasne paratamatult aga kodanikkonna paremat informeeritust (Jones, 2008:431).

Facebook kui osa igapäevaelust

Suurte poliitiliste ja demokraatiaküsimuste asemel saab internetiarutelusid mõtestades hoopis küsida nende mõju kohta inimeste igapäevaelule (Jones, 2008:435). Sageli on interneti kohta käivate arutelude puuduseks virtuaalsete ja füüsiliste keskkondade mõtteline eraldamine. Oluline on aga märgata, et virtuaalsed arutelud ei toimu vaakumis – need on mõjutatud neid ümbritsevast igapäevasest füüsilisest reaalsusest ning need omavad ka omakorda mõju sellele (Jones, 2008:436). Näiteks võib vägivaldses kodus elav laps suhelda agressiivselt sotsiaalmeedias või vastupidi, internetis kiusatud laps muutuda füüsiliselt vägivaldseks oma õe-venna suhtes. Mõlema näite puhul ei saa vaid internetiarutelu uurides piisavalt terviklikku pilti olukorra analüüsimiseks.

Veelgi enam, inimesed võivad korraga eksisteerida mitmetes füüsilistes ja virtuaalsetes „ruumides“, luues võimaluse inimestel teadlikult ja eesmärgipäraselt kasutada erinevaid rolle erinevates virtuaalsetes „ruumides“. Näiteks võib tööga rahulolematu inimene tööl olla usaldusväärne töötaja, kuid samal ajal sotsiaalmeedias või foorumites oma tööandjat rünnata.

Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi esialgu võib paista, et internet ja seal toimuv on midagi erinevat ja eraldiseisvat muust elust, siis tegelikult ei ole asi nii lihtne. Inimesed mitte ainult ei too füüsilisest maailmast kaasa oma identiteeti, staatust ja arusaamu, vaid arutelud näiteks Facebooki gruppides ka omakorda kujundavad inimeste identiteete ja staatust ümber. Samal ajal aga annab internetiarutelude vahendatud formaat võimaluse täiesti uudsete identiteetide loomiseks, oma staatuse muutmiseks ja eriliste väljendusviiside kasutamiseks.

2.3 Demokraatliku arutelu takistused internetis

Varasemas kahes loos olen käsitlenud lootusrikast hüpoteesi, mille järgi võib sotsiaalmeedia negatiivsete efektide kõrval (Eesti) Facebooki gruppides toimumas olla ka selliseid, mis laiemat demokraatlikku arutelu arendavad ning võrdlesin neis toimuvat Saksa ühiskonnateoreetiku Jürgen Habermasi (2001) kirjeldatud salongidega. Käesolevas loos võtan aga kriitilisema vaatepunkti ning püüan mõtestada mõningaid takistusi arutlevale demokraatiale.

Kust agressiivsus aruteludes algab?

Keeleuurija Rodney H. Jones väidab (2008:434), et inimesed satuvad internetis tihti suletud suhtlustritmesse, milles suhestuvad järjest rohkem samadel arusaamadel olevate inimestega ning nende arusaama maailmast ei sea kahtluse alla argumendid teistsuguste maailmavaadetega inimeste poolt. Sellised mustrid võivad aga viia agressiivse ja polariseeriva arutelu vormini.

Sedasorti konfliktset arutelu on internetiuurijad nimetanud leimimiseks (*flaming*). Tegemist on internetis toimuva suhtlusega, mis on vaenulik, agressiivne ja sageli ka roppusi sisaldav (O'Sullivan ja Flanagin, 2003:70). Kuigi leimimist on peetud negatiivseks, siis alati ei suudeta seda täpselt tuvastada, kuna kontekst muudab sisu tähendust: solvang ei ole alati solvang, sõprade vahel võib see näiteks olla osa kuuluvustunde väljendamisest. Näiteks pärast seda kui Donald Trump kirjeldas USA presidendivalimiste kampaania ajal Hillary Clintonit sõnapaariga „*nasty woman*“, siis feministid hakkasid seda väljendit irooniliselt kasutama üksteise kohta.

Leimimist on rohkem interneti poolt vahendatud aruteludes, kuna neis on vähem sotsiaalseid signaale nagu näiteks näoilmed, kehaasend või pilk. Nende puudumine tingib omakorda ka rohkem deindividualiseerimist ehk käitumist, mis ei lähtu peamiselt mitte indiviidi sisemistest kaalutlustest, vaid järgib grupi eeskuju. Deindividualiseerimise tulemusena tunneb indiviid ka vähem isiklikku vastutust oma käitumise eest (O'Sullivan ja Flanagin, 2003:70). Näiteks võib siin tuua klassikalise psühholoogiaeksperimendi 1971. aastal, kus tudengid olid rollimängus vangid ja vangivalvurid ning mille tulemuseks vangivalvureid mänginud tudengid muutusid domineerivaks ja isegi vägivaldseks vange mängivate tudengite suhtes (Haney, Curtis ja Zimbardo, 1973:69). Kommunikatsiooniuurijad O'Sullivan ja Flanagin (2003:76) väidavad, et

kuna vestlused internetis on rohkem deindividualiseeritud kui füüsilistes keskkondades, siis alluvad inimesed neis isegi tugevamalt grupinormidele. See allumine väljendub näiteks sellistel hetkedel, kui mõnes grupis muutub normaalseks kellegi surma üle rõõmustamine (kui neid inimesi pagulasteks on nimetatud näiteks) või kui mõni grupi ideoloogiaga vastuollu sattunud kasutaja sattub teiste liikmete poolt pidevate verbaalsete rünnakute ohvriks, kuni liige grupist lahkub.

Tahtlik arutelu takistamine

Lisaks sellele, et arutelu võib olla keeruline ka siis, kui kõik tahavad selles osaleda, võib välja tuua ka käitumisviise, mille teadlik eesmärk on arutelu vältida või takistada. Arutelu takistaja kui manipulaatori edukus sõltub osaliselt sellest, milline on tema arusaam inimõttlemisest (Hansson, 2015:173). Inimesed on võimelised mingis mõttes üksteise "mõtteid lugema" läbi teiste inimeste mõttemudelite rekonstrueerimise (van Dijk, 2012:589). Need mõttemudelid on aga tugevalt mõjutatud ja baseeruvad suuresti jagatud tõlgendusraamid – jagatud teadmised, normid ja väärtused. Seega selleks, et omada suuremat ja pikemaajalist mõju inimeste mõttemudelitele, püüavad manipuleerijad kontrollida nende sotsiaalselt jagatud tõlgendusraamide kujunemist (van Dijk, 2006).

Üks olulisemaid interneti „kirjaoskuse“ komponente on enda ja teiste tähelepanu haldamine. Poliitiline võim kuulub sellest perspektiivist nendele, kes suudavad luua selliseid „tähelepanustruktuure“ ehk mõtlemisraamistikke, mis muudavad infokülluse ja maailma keerukuse lihtsamini arusaadavaks (Jones, 2008:435). Sellisteks struktuurideks on näiteks vandenõuteooriad, mille abil on võimalik erinevaid keerulisi ja omavahel pealtnäha mitte-seotud sündmusi mõista lihtsa loogika abil. Selle heaks näiteks on Uue maailmakorra teooria, mille järgi olulised maailmas toimuvad sündmused on omavahel seotud läbi salajase septsuse globaalsete eliitide poolt, kelle eesmärgiks on hävitada valge rass, rahvusriigid ja traditsiooniline eluviis (Madisson, 2016:32). On Facebooki grupe, kus sarnaselt kõikehõlmavate teooriate abil suudetakse seletada iga vähegi olulisemat ühiskondlikku nähtust ning neis on edukamad need, kes paremini raamistavad.

Manipulatiivset kommunikatsiooni võib mõista kui sellist kaheosalist protsessi, mis ühendab kontekstivaliku piirangu ja soovitud sihi omavahel, mille tulemuseks on 1) sunnult piiratud kontekstis tehtud tõlgendus ning 2) alternatiivsete kontekstiliste eelduste blokeerimine (Oswald, Maillat ja de Saussure, 2016:523). Seda on võimalik teha mitmetel eri viisidel, aga

laias plaanis tingivad need kõik olukorra, kus on lihtsam mõelda nii, nagu manipulaator soovib.

Üks manipuleerimise viise on lugeja või kuulaja informatsiooniga üleujutamine (Hansson, 2015). Informatsiooniga üleujutamise muudavad manipulatiivseks kaks psühholoogiast tuntud fenomeni: kehtivuse efekt ja kokkupuute efekt. Esimene tähendab, et ka aluseta väidete kordamine muudab neid usutavamaks, ning teine, et sama stiimuli mitmekordne tajumine suurendab selle meeldivust. Tulemuseks on mõlemal juhul väiksem kriitilisus öeldu suhtes (Hansson, 2015:174). Üheks näiteks sellisest käitumisest Facebooki gruppides on sama uudise mitmekordne postitamine, mida kohtab ka Eesti Facebooki gruppides. Sellise käitumise võimalikuks mõjaks arutelule grupis on see, et esialgu nende teemade suhtes ambivalentsed grupiliikmed on suurema tõenäosusega pärast „üleujutamist“ sarnasemalt meelestatud.

Üheks tahtlikuks arutelu takistamise viisiks ja leimimise alavormiks võib pidada ka trollimist. „Troll“ on inimene, kes teeskleb siirast vestluses osalejat, kuid niipea kui ta on aktsepteeritud vestlusse püüab ta põhjustada nii palju segadust kui vähegi suudab, samal ajal varjates oma tegelikke eesmärke (Hardaker, 2013). Selle tegemiseks on väga palju erinevaid viise, kuid Facebooki kontekstis on kõige lihtsamateks näideteks siirana näivad väited või küsimused, mis on tugevas vastuolus grupi liikmete või lehe jälgijate varem tihti väljendatud seisukohtadega.

Minu jaoks on olnud aga üllatav see, et ma ei ole oma jälgitavates Eesti Facebooki gruppides näinud üldse sellist käitumist. Mujal Facebookis, eelkõige lehtedel olen seda kohanud, kuid mitte gruppides. Võib-olla see tuleneb sellest, et gruppidesse koonduvad juba sarnaste eesmärkidega inimesed, lehtedele postitatakse aga avalik ja seega on seal rohkem arutelusid inimeste vahel, kes omavahel ei nõustu või isegi vaenujalal on. Samuti võib olla võimalik, et gruppidest visatakse „trollid“ välja. Mõlemad võimalikud põhjendused on aga omakorda sellised, et ei pruugi demokraatlikku arutelu soodustada.

Populistlik igiliikur

Veel üks huvitav arutelu takistada võib nähtus, on miski, mida keeleuurija Ruth Wodak nimetab populistlikuks argumenteerimiseks. Populismi defineerib Wodak (2015:8) kui arusaama, mis jagab ühiskonna kaheks grupiks: "puhtaks rahvaks" (ja just rahvaks kui tervikuks, mitte indiviidide kogumiks) ja "korrumpeerunud eliitiks". Lisaks on nende kõrval alati olemas ka "üldise tahte" oma, mida vastandatakse elitismi ja pluralismiga.

Wodak (2015:11) selgitab, et poliitikas saab lihtsate lööklausetega oskuslik meediatöö olulisemaks kui sisuline poliitika protsess. Populistlikud liikumised on suutnud selles kontekstis tabada tasakaalu autoriteetsuse ja legitiimsuse ning populistlikkuse vahel. Sageli läbi nähtuse, mida Wodak nimetab skandaliseerimiseks ning dramatiseeringuks, mis seisneb vastanduse süvendamises, mis loob toetust nende liikumisele. Sealjuures püüavad populistlike liikumiste eestvedajad selles kontekstis võtta autoriteetset, päästvat ja teadvat rolli.

Wodaki (2015:16) toob välja retoorilise strateegia, kus pärast millegi skandaalse ütlemist raamistab populist igasuguse kriitika rünnakuna enda vastu. Sedakaudu seades ennast hoopis ohvri rolli, kellele saab kaasa tunda. Meedia on selle tulemusena pandud kehva olukorda kui nad skandaalset väljaütlemist ei kajasta, siis võib jääda mulje, et nad ei pea tegu valeks, kui nad aga kajastavad, siis levitavad nad seda ise edasi ning lisaks annavad tõendust populistide väitele, et meedia on tema vastu. (Wodak, 2015:19)

Selle nimetab Wodak (2015:19) "parem-populistlikuks igiliikuriks" ja võtab kokku järgmiste sammudega: 1. tahtlikult provotseeritud skandaal; 2. rassistliku sisu eitamine; 3. siis skandaali redefineerimine ja võrdsustamine hoopis teiste ideedega; 4. enda ohvrirolli asetamine; 5. olukorra dramatiseerimine ja ülepaisutamine; 6. sõnavabadusele ja kriitikatalumatusele rõhumine; 7. vandenõu olukorra tagant "avastamine" ning süüdlaste otsimine (eliidid jt); 8. pool-vabandus, mis rõhutab eeltingimusena mõtet, et keegi võis asjast "valesti aru saada"; 9. sel hetkel kui vastaspool on jõudnud end lõpuks "koguda" ja vastuargumente esitama hakanud, on aeg uueks skandaaliks.

Sellise tegevuse tulemusena nihkub poliitiline arutelu aina paremale ning avalikkus aina väsib skandaalidest ja see stimuleerib populistide muutuma aina äärmuslikumaks, et tähelepanu saada (Wodak, 2015:20). Facebooki gruppide siseselt mina sellist „igiliikurlikku“ käitumist arutelude takistusena eriti ei ole leidnud, küll aga osalevad grupid mõnikord neis protsessides võimendajate ja argumentide kogumise kohana. Need samad skandaalid suunavad aga ka gruppides tähelepanu ja raamistavad teemasid. Seega päris puutumata need ka ei jää.

Püüdsin antud artiklis näidata, et demokraatlikul arutelul võib internetis olla mitmesuguseid piiranguid, mis võivad takistada minu optimistlike lootuste täitumist, mida Habermasi salongide analoogias nägin. Samas näen jätkuvalt ka lootust just neis suletud Facebooki gruppides, kus homogeensemate vaadetega inimesed veidi rahumeelsemalt, vähem trollides ja manipuleerides, seisukohti kujundavad ja maailmaga suhestuvad.

3. Järeldused

Käesoleva töö peamised järeldused ja seega ka peamine originaalne panus on Eesti Facebooki gruppides toimuvate demokraatlike arutelude erinevate võimalike mõtestamise viiside kaardistus ning nende viiside illustreerimine konkreetsete näidetega. Tööl oli kolm peamist uurimiseesmärki (ja igal kolm alaeesmärki) ning seega võtan nende kaupa kokku olulisemad töö käigus tehtud järeldused.

1) Mis võib nendes gruppides toimuvaid arutelusid takistada olemast demokraatlikud?

a) Millist rolli mängib staatuseline ebavõrdsus neis aruteludes?

Lähtudes Nancy Fraserist (1990:62-64) ja Lynn M. Sandersist (1997:364-366) saab öelda, et staatuseline ebavõrdsus mõjutab demokraatlikke arutelusid mitmel negatiivsel viisi ja vaadeldud gruppidest sain nende mõjude kohta erinevaid signaale. Vaatlusega oli võimalik tuvastada olukordi kus avalikkuses tuntumad grupiliikmed said grupis teistest liikmetest rohkem reaktsioone (*like*'e ja kommentaare) ning seda võib ilmselt küll staatuselise erinevuse mõjuks arutelule pidada. Samuti oli mingil määral võimalik vaatluse käigus tuvastada grupisisese staatuselise erinevuse mõju arutelule. Kõigis kolmes vaadeldud grupis on mõned, mitte ilmtingimata kõige aktiivsemad, aga „mõjuvõimsamad“ liikmed, kelle arvamusi grupiliikmete poolt tõsisemalt võetakse vestlustes ning kes ka rohkem reaktsioone saavad.

Ühelt poolt ei ole vaatluse järgi kahtlust, et kõigis gruppides on oma aktiivsemad postitajad, kes puhtalt postituste hulga mõttes grupis domineerivad, kuid teiselt poolt ei paista sellega läbivalt kaasnevat arutelu sisu üle domineerimist. Üks viis kuidas hinnata Facebookis öeldu mõjusust ja veenvust teistele arutlejatele, on lugeda kokku *like*'e ja kommentaare, mida kellegi postitused või kommentaarid saavad. Selle järgi on vaatlustulemused aga ambivalentesed – ühe vaadeldud grupi puhul saavad tihti postitavad liikmed pigem vähem *like*'e ja kommentaare, ülejäänud kahes grupis on aga vastupidi – kõige aktiivsemad postitajad saavad ka kõige rohkem reaktsiooni teistelt grupi liikmetelt. See erinevus võib tuleneda sellest, et ühes grupis on teise kahe grupiga võrreldes mitu korda rohkem postitusi igas päevas ning seetõttu on liikmete tähelepanu raskem saada (vanemad postitused kaovad kiiremini uute alla). Teises kahes grupis on postitusi vähem ja seega püsivad esialgu vaid veidi populaarsemad

postitused kauem kasutajate seinadel, koguvad seeläbi rohkem *like*'e ning siis püsivad omakorda veel kauem seinadel, olles sedakaudu tekitanud positiivse tagasisideahela, mis viib lõpuks välja selleni, et populaarsed postitused on kordades populaarsemad (keskmiselt 5-10 *like*'i vs keskmiselt 300-400 *like*'i). Need kasutajad, kelle postitused on sellistesse tagasisideahelatesse sattunud, muutuvad tänu sellele grupis ka edaspidi domineerivamateks. Tõenäoliselt sellepärast, et esiteks on nad lihtsalt pärast selliseid edukamaid postitusi grupis tuntumad ning teiseks, kuna populaarseid postitusi tegevate kasutajate postitused saavad ka Facebooki algoritmi poolt hiljem rohkem esile tõstetud (seda küll vaid tõenäoliselt, kuna Facebooki postituse nähtavust reguleeriv algoritm pole avalik).

Soolist staatusest erinevust neis gruppides mina ei märganud. Suuresti ilmselt tulenevalt sellest, et kõigis kolmes grupis on tugev ühe soo ülekaal ning kõigil juhtudel on ka vastav sugu aruteludes proportsionaalselt aktiivsem ning saab rohkem *like*'e ja kommentaare.

b) Millistel viisidel tahtlikult takistatakse neid arutelusid?

Arutelu tahtlikuks takistamiseks on palju erinevaid viise ning Hanssoni (2015), van Dijki (2012), Oswaldi, Maillati ja de Saussure'i (2016), Hardakeri (2013) ning Wodaki (2015) abil kaardistasin mõned neist viisidest, et vaatluse kaudu nende olemasolu Facebooki gruppides tuvastada.

Kõigepealt manipulatiivne kommunikatsioon, mille puhul on eesmärgiks raamistada arutelu manipuleeriva osapoole poolt niimoodi, et teistele arutelu osalejatele ei jääks muud varianti kui aktsepteerida manipulaatori järeldusi. Sellist raami loomist on vaadeldavates gruppides näha palju. Enim märkas seda ühes grupis, milles erinevatel teemadel tehtud postitusi raamistati vandenõuteooriatega, kuid sarnasel viisil võib ka mõtestada ka ülejäänud kahte gruppi tehtavaid postitusi, mille puhul postitajad oma kommentaaridega annavad mitte ainult oma järelduse selle kohta, vaid ka tugevalt teatud mõtteviisist lähtuva raamistuse, mis ei jäta eriti ruumi teistsuguste tõlgenduste jaoks. Sellise käitumise eesmärgiks paistab olevat ilma argumenteerimiseta veenda teisi grupiliikmeid postituse tegija järelduste asjakohasuses ilma aruteluta. Selline raamistamine ei suurenda kindlasti tõenäosust, et nende postituste all toimuks erinevaid vaatepunkte kaaluv argumenteeritud arutelu ning minu vaatlus ka sellist

järeldust kinnitab. Minu hinnangul kõige tugevamad raamistavad postitused – peamiselt sellised, kus postituse sisuks on lühike video või lihtne pilt ning postitajapoolseks kommentaariks tugev emotsionaalne negatiivne või positiivne raamistus – saavad proportsionaalselt rohkem *like*'e ja vähem kommentaare kui väiksema raamistatusega postitused.

Teiseks, võib-olla ehk minu jaoks veidi üllatuslikumaks järelduseks on see, et vaadeldud gruppides ei märganud ma trollimist. Suure tõenäosusega on see seotud sellega, et neisse gruppidesse on enamuses koondunud sarnase maailmavaatega inimesed ning kõigi kolme grupi puhul kiputakse olema üsna agressiivsed erimeelel olevate arutelijate suhtes, mille tulemuseks on sageli liikme lahkumine grupist või mõnikord ka grupi moderaatori poolt grupist väljaviskamine. Tulemuseks on igatahes suhteliselt suur arvamuste homogeensus ja selle tulemusena jällegi väiksem tõenäosus, et neis aruteludes kaalutaks erinevaid vaatepunkte, väärtusi või lahendusi ühiskondlikele probleemidele. See aga tähendab, et Black ja Gastili (2008:4) raamistikust lähtudes ei saa sellest aspektist neist aruteludest eeldada liikumist demokraatliku arutelu poole.

Kolmandaks arutelu takistada võivaks nähtuseks, mida töös uurisin, on populistlik argumenteerimine ja mehhanism, mida Wodak (2015:20) nimetas „parem-populistlikuks igiliikuriks“. Neid ma jällegi vaatluse kaudu gruppides ei näinud, kuid märkasin mitmel korral, kuidas kõik kolm gruppi aeg-ajalt osalesid sellise igiliikuri toimimises väljaspool gruppi. Kõik kolm gruppi osalesid vaatlusperioodil mõnes meediaarutelus – igas grupis toimus neil teemadel mitmeid arutelusid, kus koguti argumente ja sõnastati seisukohti, mida omakorda väljaspool gruppi eestkõnelejad kasutada said. Ilma eestkõnelejaid intervjuuerimata ja juhtumeid eraldi uurimata on raske küll öelda kui suur mõju gruppidel neile protsessidele oli, kuid vaatluse tulemusena võib öelda, et mingi mõju kindlasti oli. See mõju väljendus ilmselt peamiselt selles, et eestkõnelejad said valida laiemast argumentide ja näidete hulgast, kui midagi ajakirjanduses neil teemadel kirjutasid või kommenteerisid – seda ka mõnel korral oma vaatlusperioodi jooksul märkasin. Lisaks pakuvad grupid ka eestkõnelejatele legitiimsiooni, kui viitavad mitme tuhande liikmega grupile oma jutus.

c) Milliseid oskusi on vaja neis aruteludes osalemiseks?

Facebooki grupid tehnilise platvormina eeldavad ka vastavaid tehnilisi oskusi ja teadmisi – Facebooki, interneti ja arvuti kasutamise osas. Teiselt poolt on inimestel, kes Facebooki gruppide aruteludes osalevad ka erinevad suhtlusoskused väljaspool neid, sh füüsilises keskkonnas, mis mõjutavad nende võimekust osaleda aruteludes sotsiaalmeedias (Jones, 2008:430-434; O’Sullivan ja Flanagan, 2003:70).

Ühed kõige olulisemad oskused on esiteks enda väljendamine nii, et vestluse teised osapooled saaksid võimalikult täpselt väljendatust aru ning teiseks enda ja teiste tähelepanu juhtimine infokülluse olukorras. Viimane seostub eelnevalt analüüsitud manipulatiivse kommunikatsiooni ja raamistamisega ning vaadeldud gruppides on inimesi, kes seda oskavad hästi ning teiste grupiliikmete tähelepanu juhivad edukalt, kasutades selleks internetisuhtluses võimalikke multimodaalseid väljendusviise.

Eneseväljenduse selguse kohta on aga vaatluse järgi järeldusi teha keerulisem. Ühelt poolt nägin lõputul hulgal arutelusid, kus mulle paistis, et osapooled üksteisest päris hästi aru ei saanud ning selle tulemuseks oli verbaalne agressiivsus, erimeelsuste püsimine ja süvenemine ning ka lihtsalt arutelude lõppemine. Teiselt poolt on mul kolmanda osapoolena ikkagi võimatu kindlalt midagi arusaamise kohta järeldada, kuna ma jälgin neid arutelusid siiski fragmenteeritult, ei osale neis ise ning olen lihtsalt oma elu ja kogemuste taustalt erinev enamusega nende gruppide liikmetest. Ehk arutelud, kus mulle võis tunduda, et arusaamist ei toimunud, võis see tegelikult siiski toimuda – lihtsalt mina ei olnud ehk piisavalt „sees“ grupi mõtte- ja väljendusviisides.

2) Kuidas arutelud neis gruppides võivad mõjutada inimesi, kes neis osalevad?

a) Kuidas mõjutab neid arutelusid osalejate nähtavus ja anonüümsus?

Üldiselt on Jonesi (2008:432) järgi nähtavusel ja anonüümsusel internetiaruteludes kahesuunalised rollid. Ühelt poolt on võimalik tänu anonüümsusele madalama staatusega gruppidel seista oma huvide eest ilma end otseselt ohtu seadmata (oma isikut varjates) ning teiselt poolt samal ajal just vastupidiselt suurendada muidu vähemnähtava grupi nähtavust teiste jaoks.

Minu poolt vaadeldavate gruppide puhul ei ole otseselt kumbagi nähtust, kuid kaudselt on mõlemat. Ühelt poolt on Facebook platvormina pigem mitte-anonüümne, nõudes oma pärisnime kasutamist ja olles sedakaudu tekitanud minu hinnangul ka sotsiaalse normi, et inimesed Facebookis oma pärisnime all toimetaksid (kuigi kõik seda siiski ei tee). Samal ei suurenda vaadeldavad grupid otseselt kellegi nähtavust, kuna nendes tehtav on nähtav kas osaliselt (avalik grupp) või üleni (suletud grupid) vaid gruppide sees.

Teiselt poolt võimaldab see suletus aga gruppide liikmetel väljendada mõtteid ja arusaamu, mida nad avalikult ei pruugiks tahta väljendada (kuna kõigi vaadeldavate gruppide puhul on tegemist teatavas mõttes vähemustega). Samal ajal on need grupid kohaks, kus ühisel jõul mõtestatakse probleeme ja sõnastatakse lahendusi ning organiseeritakse väljapoole gruppi avalikkusele suunatud tegevusi – nagu töö jooksul näiteks toodud petitsioonid, pöördumised ja arvamused artiklid, mille abil suurendatakse grupi ja selle huvide nähtavust ka väljaspool gruppi.

b) Kuidas suhestuvad need arutelud osalejate identiteediga?

Toetudes Jonesile (2008:433) lähtun sellest, et inimesed ei osale interneti (sh Facebooki gruppide) aruteludes valmis identiteetidega, vaid need arutelud kujundavad aruteludes osalejate identiteete ümber ning internetiarutelude tehniline formaat ja nendes olevad info- ja suhtlusmustrid võimaldavad luua täiesti uusi identiteete ning võtta erinevaid rolle.

Vaadeldud gruppide mõistes märkasin selle lähenemise järgi, et grupiliikmed võtavad grupis erinevaid rolle ja lähtuvad erinevates olukordades oma erinevatest identiteetidest. Näiteks ühes vaadeldud grupis võib sama liige olla ühes arutelu kolme lapse ema, teises teadlane, kes annab hinnangu gruppi postitatud uuringu meetoditele ja kolmandas aktivist, kellenä kutsus üles andma allkirja petitsioonile ning samal ajal võib see grupiliige igapäevaselt töötada täiesti teistsuguste teemadega ja täita hoopis teistsuguseid rolle.

Neis gruppides aga täheldasin teatud kasutajaid, kellel on välja kujunenud spetsiifiline selle grupiga seostuv roll, mida analüüsisin eespool staatuselise ebavõrdsuse teema juures. Identiteedi kontekstis võib aga järeldada, et need grupid võimaldavad teatud

rolle, mis nende inimeste jaoks ei oleks kättesaadavad üheski muus formaadis kui ainult Facebooki gruppides. Näiteks nende gruppide spetsiifiliste reeglite järgi käitumise valvaja roll (olgu see seotud moderaatori rolliga või mitte). Näiteks tegi ühes grupis kasutaja postituse, teine kommenteeris seda ründavalt ning pärast edasitagasi järjest vihasemaid ja ründavamaid kommentaare sekkus vestlusesse kolmas kasutaja, kes kutsus üles rääkima teemast ja mitte üksteist ründama. Teiseks näiteks erinevad vaid selle grupi sisese autoriteedi rollid (näiteks ekspert või „talupoja tarkuse“ kandja, kes raamistab iga keerulise küsimuse lihtsalt kõlava löökausega) või kiirreageerijate rollid (esimesena uudistest või mujal meedias toimuvast postitajad). Nende rollide kaardistamine ei olnud otseselt minu töös eesmärgiks, kuid usun, et sel teemal võiks tulevikus spetsiifilisemalt edasi uurida.

c) Kuidas suhestuvad need arutelud inimeste igapäevaeluga?

Jonesi järgi (2008:435-436) kasutavad inimesed internetti ja seega ka Facebooki gruppe siiski samal ajal füüsilistes keskkondades asudes. Need füüsilised keskkonnad aga omavad mõju inimeste käitumisele internetis ja inimeste käitumine internetis omab omakorda tagasi mõju füüsilistele keskkondadele. See on nähtus, mida näiteks sotsioloog ja sotsiaalmeediauurija Nathan Jurgenson (2012:84) on nimetanud *augmenteeritud reaalsuseks*, mis tähendab seda, et tänases internetist läbiimbunud elus ei saa enam virtuaalses ja füüsilises keskkonnas toimuvat mõtestada eraldiseisvatena.

Minu vaatlused toimusid aga ainult virtuaalses keskkonnas ja seega ei ole mul täit pilti neis gruppides toimuvast. Küll aga on nende vaatluste põhjalt võimalik tuvastada teatavaid gruppide mõjusid väljapoole. Nagu eelnevalt nähtavuse järelduste juures kirjeldasin, siis neis gruppides toimub aeg-ajalt selliseid tegevusi, mille sihiks on mõjutada kuidagi maailma väljaspool gruppe – olgu eesmärgiks seaduste muutmine või mõne konkurssi tingimuste muutmine või teiste inimeste arvamuse muutmine millegi osas. Mõningatel juhtudel õnnestus mul vaadelda selliseid ettevõtmisi, millel mõju oli vahetu ja mõõdetav – näiteks ühe grupi pöördumine ajalehe poole muutmaks ühe artikli rubriiki, mille tulemusena rubriik muudeti ning isegi lubati ka edaspidiseks oma toimetuse reegleid vastavalt muuta (vt täpsemalt peatükk 1.1).

3) Kuidas mõjutab Facebooki formaat neid arutelusid?

a) Kuidas mõjutab neid arutelusid vahendatus?

Sotsioloogide Deirdre Boden ja Harvey Molotch (1994:2-3) järgi saab öelda, et vahendatud (sh Facebooki gruppides toimuvas) suhtluses lähevad kaduma väga paljud samas füüsilises ruumis toimuva suhtluse signaalid. Näiteks kehakeel, emotsioonid, hääletoon, pilt, riietus ja füüsiliste objektide kasutus. See muudab üksteise mõistmise ja seega vastastikulise empaatia tundmise raskemaks. Vahendatus suurendab O'Sullivan ja Flanagini (2003:70) järgi ka deindividuaalseerimist, mis tähendab, et indiviid käitub vähem enda sisemistest kaalutlustest lähtuvalt ja rohkem grupi järgi ning sedakaudu tunneb ka oma käitumisel vähem isiklikku vastutust. Need autorid on leidnud, et vahendatud suhtluses on seetõttu ka rohkem leimimist ehk vaenulikkust, agressiivsust ja roppusi.

Vaadeldud gruppides olen täheldanud suurel hulgal leimimist ning seda kõigis vaadeldud gruppides. Ilma grupiliikmeid eraldi uurimata on mul võimatu öelda kas nende inimeste käitumine grupis erineb nende käitumisest väljaspool (sh füüsilises keskkonnas), aga leimimist on neis gruppides kindlasti rohkem kui mina näiteks omaenda füüsilises keskkonnas näinud olen ning ma ei pea seda tõenäoliseks, et kõik need inimesed ka väljaspool gruppe nii agressiivselt suhtlevad.

Samuti olen vaatluse käigus näinud väga leidlikke eneseväljendusviise, mida väljaspool neid gruppe ei ole täheldanud. Näiteks ühes grupis vaimukust sihtivaid hüüdnimesid poliitikute kohta või teises spetsiifiliste emotikonide kasutust teatud emotsioonide väljendamiseks. Need väljendusviisid on minu hinnangul miski, mis neis gruppides pigem toetab demokraatlikku arutelu, kuna võimaldab grupiliikmetel väljendada end üksteisele paremini ja lihtsamini arusaadavalt. Küll aga tekitavad sellised grupispetsiifilised väljendusviisid tõenäoliselt uusi barjääre suhtluseks väljaspool gruppe – kui need spetsiifilised väljendusviisid saavad osaks nende inimeste igapäevasest väljendusviisist internetis, siis tõenäoliselt satuvad nad väljaspool gruppe olukordadesse, kus nende kasutamise tulemuseks on hoopis raskendatud üksteise öeldust aru saamine.

Lingvist Philip Seargeant (2017) leidnud, et internetis on leitud uued väljendusviisid, mille kaudu on võimalik väljendada kõike, mida muudes inimsuhtluse vormides on

võimalik ning O'Sullivan ja Flanagin (2003:76), et deindividualiseerimine toob kaasa ka internetisuhtluses tugevama sotsiaalsetele käitumisnormidele allumise.

Mis puutub deindividualiseerimist ja käitumisnormidele allumist vaadeldud gruppides, siis neid on raske hinnata võrdlemata nende inimeste käitumist väljaspool gruppe, kuid siiski on vaatlustes mulle paistnud, et kergesti tekkiv eriarvamusel olevate inimeste suunas toimuv kollektiivne leimimine on ilmselt märgiks sellest. Gruppide normidest erinevad kasutajad kipuvad grupist ise lahkuma või välja visatud saama. Demokraatlikule arutelule (Black ja Gastil, 2008:4) selline käitumine jällegi kaasa ei aita, kuna kipub maha suruma erinevate perspektiivide arutellu toomist ning süvendama filtrimulli.

b) Kuidas mõjutavad neid arutelusid Facebooki erinevad kommunikatsioonivõimalused?

Sotsioloogid ja andmeteadlased Batorski ja Grzywinska (2017:8) jagavad Facebookis toimuvaid arutelusid kaheks: avalikud ja pool-avalikud. Esimesed toimuvad Facebooki lehtedel ning teised kasutajate isiklikel profiilidel. Minu töös uuritavad grupid on pigem nagu kasutajate profiilid, kuna need ei ole ka avalikud. Samas on ka sarnasusi Batorski ja Grzywinska (2017) ning Ordazi (2017) uuritud väikeste erakondade Facebooki lehtede ja minu poolt uuritud Facebooki gruppide vahel. Peamiselt on sarnane see, et mõlemas toimuvad arutelud on ideoloogiliselt ja arutelu osalejaskonnalt üsna homogeensed. Erinevalt nende autorite poolt uuritud lehtedest on aga minu poolt vaadeldud gruppides üsna palju rohkem inimeste omavahelist suhestumist aruteludes. Sellest aspektist lähtuvalt järeldan, et vähemalt mingil määral on grupid soosivamad demokraatlike arutelude jaoks, kuna neis toimub rohkem üksteise öeldu ärakuulamist ja sellele vastamist kui avalikel lehtedel.

Interneti ja kommunikatsiooni uurija Christian Fuchsi järgi (2016:128) võib Facebooki mõtestada läbi töö ja mängu, mille Facebook on oma äriliste eesmärkide saavutamiseks kasutajate tegevuses suutnud ühendada. See tähendab, et mida rohkem inimesed kasutavad Facebooki poolt tasuta pakutavaid võimalusi, seda rohkem saab Facebook kasutajate tehtut ära kasutada reklaamimüügiks ning oma tulude suurendamiseks kasutajate töö pealt.

Minu poolt vaadeldud gruppide mõistes väljendub see mängu ja töö ühildamine peamiselt läbi *like*'ide ja kommentaaride kasutajas positiivsete emotsioonide tekitamise mehhanismi. Ehk gruppides saavad tõenäoliselt kasutajad rohkem *like*'e ja kommentaare kui oma isiklikul profiilil ning see hoiab neid tõenäoliselt ka rohkem Facebooki ja gruppi tagasi tulemas ning uuesti panustamas. Huvi ja aktiivsuse soosimise aspektist on see mehhanism pigem demokraatlikku arutelu soosiv. Teiselt poolt saadakse *like*'e rohkem siis kui öeldakse midagi, millega grupiliikmed nõustuvad, mis tähendab, et see formaat soodustab pigem ideede homogeniseerumist.

Lähen nüüd tagasi päris selle töö kirjutamise algusesse ja hüpoteesi juurde. Küsisin, et kas neis Facebooki gruppides on toimimas kollektiivne sotsialiseerumine, arutelunormide arendamine ja vastastikune õppimine, mis võib viia välja poliitika üle arutleva publiku tekkeni.

Päris üheselt seda hüpoteesi kinnitada või ümber lükata käesoleva töö põhjal ei saa, kuid võib öelda, et teiste, arutelu takistavate nähtuste seas, toimuvad siiski ka demokraatliku arutelu jaoks positiivsed nähtused neis gruppides ja osaliselt võib neilt seega ka positiivset mõju laiemale poliitilisele arutelule Eestis oodata.

Kokkuvõte

Selle töö kirjutamine algas minu isiklikust antropoloogilisest huvist selle vastu, mis toimub teatud Eesti Facebooki gruppides, mille kohta olin aeg-ajalt meediast lugenud või sõpradelt kuulnud. Esialgsete vaatlustega samaaegselt lugesin Jürgen Habermasi „Avalikkuse struktuurimuutuse“ raamatut. Seda tehes märkasin teatud paralleele Habermasi kirjeldatud salongide arenguloo ja nendes Facebooki gruppides nähtu vahel. Panin kirja hüpoteesi kultuuriajalehte Sirp ning sellest algas käesoleva töö kirjutamine.

Valisin süsteemsemaks vaatlemiseks välja kolm konkreetset Facebooki gruppi ning asusin juhendaja suunamisel kaardistama neid teoreetilisi raamistikke, mis võiksid aidata neis Facebooki gruppides toimuvat analüüsida ja mõtestada. Esmalt kaardistasin seda, mida on arvatud Habermasi normatiivse ideaalarutelu kohta ning sain teada, et on leitud, et ka võrdse ligipääsuga aruteludes siiski kipuvad kõrgema staatusega inimesed domineerima. Samuti, et on hulk erinevaid viise kuidas inimesed tahtlikult arutelusid takistavad – trollimine ja populistlik argumentatsioon ning manipulatiivsed kommunikatsioonivõtted nagu raamistamine või informatsiooniga üleujutamine.

Edasi lugesin selle kohta, kuidas internetiarutelude vahendatud iseloom omab aruteludele omakorda mõju. Kaduma lähevad kõikvõimalikud signaalid, kehakeelest hääletooni ja riietuseni välja. See aga viib internetiaruteludes ühelt poolt agressiivse eneseväljenduseni (leimimiseni) ning teiselt poolt paneb inimesi kergemini alluma sotsiaalsele survele ja tundma vähem isiklikku vastutust oma käitumise eest. Küll aga on tänapäeval internetis tegelikult juba olemas kõikvõimalikud uued väljendusviisid – videod, pildid, emotikonid, lingid – mille abil on võimalik väljendada kõike seda ja rohkemgi, kui muudes suhtlusvormides. Lisaks võimaldab internetis suhtlemine inimestel konstrueerida ning kasutada mitmeid (sh täiesti uusi) identiteete ja rolle ning nende kaudu mõjutada nii virtuaalset kui füüsilist reaalsust.

Lõpuks kaardistasin ka uuemaid uuringuid arutelude kohta konkreetsemalt Facebooki platvormis ning leidsin, et seal on inimestel erinevaid kommunikatsioonivõimalusi – mõned privaatsemad, teised avalikumad. Facebooki gruppide pool-avalik iseloom tähendab seda, et neis julgevad ja tahavad inimesed veidi rohkem omavahel suhestuda kui avalikel Facebooki lehtedel, kuid samal ajal on neil väiksem otsene mõju aruteludele väljaspool gruppe. Facebookil on ettevõtteks aga kasumlik stimuleerida võimalikult aktiivset osalust Facebookis

ja seega ka gruppides ning selleks on mõned motiveerivad mehhanismid (näiteks *like* nupu näol) neis juba olemas.

Käesoleva töö eesmärgiks oli aga mõtestada Eesti Facebooki gruppides toimuvaid poliitilisi arutelusid, kasutades selleks neid kaardistatud teoreetilisi analüüsikategooriaid. Seda ka töös tegin ning sellest lähtuvalt sain teha mõningaid järeldusi.

Vaadeldud Facebooki gruppides oli olukord domineerimisega ambivalentne – osaliselt, eelkõige läbi postituse mahu, ekspertsuse või kõrge staatuse, oli domineerimist võimalik tuvastada. Teiselt poolt ei omanud ühes grupis postituste maht sellist mõju ning staatuseline erinevus omas nähtavat mõju ainult väga suure staatuselise erinevuse puhul. Soo mõju mina neis gruppides ei näinud. Arutelu tahtlikku takistamist oli gruppides nii raamistamise kui ülekommunikatsiooni kujul, kuid trollimist ja nn „parem-populistliku igiliikuri“ meetodit grupisisest ma ei tuvastanud.

Vahendatus mängis vaadeldud gruppides üsna tugevat rolli – ühelt poolt oli näha kuidas üksteisest arusaamine oli tihti raskendatud ja viis sealt lihtsasti konfliktse suhtluseni. Teiselt poolt oli ka näha seda, kuidas mõned kasutajad on kasutusele võtnud internetisuhtluse uued väljendusviisid ning suudavad opereerida mitmete identiteetide ja rollidega. Ehk vahendatusest tulenevad demokraatliku arutelu probleemid olid tuvastatavad, kuid ka uute võimaluste kaudu nende lahendamise märke oli näha.

Nägin neis gruppides ka seda, kuidas vähemusgrupid läbi arutelu, vaidluse ja konfliktide sõnastavad siiski ühiseid arusaamu, mõtestavad sündmusi ning koordineerivad väljapoole gruppi suunatud tegevusi nagu petitsioonid, artiklid, meeleavaldused ja pöördumised. Sedakaudu suurendatakse nende gruppide vaatepunktide nähtavust ja kõlapinda laiemates avalikes aruteludes.

Kokkuvõttes võib öelda, et neis Facebooki gruppides on igal juhul palju demokraatlikku arutelu takistavaid tegureid, kuid samal ajal on ka neid, mis annavad lootust ja pigem ikkagi panustavad nende inimeste võimesse demokraatlikku arutelu pidada ning laiendavad seda tõenäoliselt mingil määral ka teistesse aruteludesse Eestis.

Summary

I started writing this thesis because of my personal anthropological interest in what might be happening in certain Estonian Facebook groups that I'd heard of from the media and seen signs about in the social media. Along my initial observations I read Jürgen Habermas' book "The Structural Transformation of the Public Sphere" and I saw some similarities between the descriptions of the early salons in France, UK and Germany and what was happening in the Facebook groups I was observing.

So I chose three Facebook groups to observe more closely and systematically and started mapping out the theoretical frameworks that have been developed, that could help me analyse and conceptualize what I saw in the Facebook groups.

First I read about the criticism towards Habermas' ideas about the normative ideal discussion and found out that many have been questioning the actual existence of those democratic discussions in the described salons.

I continued with the topic of status in discussions, identity and also with the several ways in which democratic discussion can be inhibited or even knowingly hindered - such as trolling or using populist argumentation or manipulative communication.

Then there is the issue of (computer) mediated communication and how it differs from live discussions in a physical salon. For in the mediated discussion a lot of information goes missing - the signals of the body language, tone of voice, clothing etc. This makes internet discussions prone to flaming - an aggressive way of communicating, through deindividualization - a group situation in which individual persons feel less responsibility for their behaviour and act according to group influence.

Finally I mapped research about the Facebook platform and the way it influences communication behaviour. Facebook groups seem to be a lot like small Facebook pages of smaller political parties. They have a homogeneous group of people talking mostly about topics they already agree upon.

In this thesis, the main question of interest was if the discussions in the Facebook groups could be leading towards a better democratic discussion through mutual learning and socializing.

What I found was that in those groups dominating in discussions through status was to be found, but mainly through the large volume of posts from one person, through fame outside the group and in some ways by being an expert inside the group. I did not find domination through gender, nor did I find any trolling. There was manipulative communication and over-communication.

The effects of computer mediation were also to be found in these groups - I saw a lot of flaming. But I also saw people using the new ways of communication that the internet and Facebook provides - from emoticons to gifs, videos and hyperlinks.

And I also saw in these groups the way a minority group can come together, discuss ideas and formulate its political aims, organize events and campaigns and have an impact outside the group.

In conclusion I can say, that despite seeing some forces that are pushing towards the opposite side, I can still say that there are positive things happening in Facebook groups that can also have a positive impact on democratic discussion.

Kasutatud kirjandus

6 new facts about Facebook (2014). Kasutatud 30.04.2017 <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/02/03/6-new-facts-about-facebook/>

Batorski, D., Grzywińska, I. (2017). Three dimensions of the public sphere on Facebook. *Information, Communication & Society*, 20, 1-19.

Boden, D., Molotch, H. L. (1994). The Compulsion to Proximity. R. Friedland ja D. Boden (Toim). *Nowhere: Space, Time and Modernity* (lk 257-286). Berkeley: University of California Press.

Dahlgren, P. (2015). The internet as a civic space. S. Coleman ja D. Freelon (Toim). *Handbook of digital politics* (lk 17-32). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Facebook Reports Fourth Quarter and Full Year 2016 Results (2017). Kasutatud 29.04.2017 <https://investor.fb.com/investor-news/press-release-details/2017/Facebook-Reports-Fourth-Quarter-and-Full-Year-2016-Results/default.aspx>

Facebooki kodulehekül. Kasutatud 29.03.2017 <http://newsroom.fb.com/company-info/>

Fielding, N. (2004). Working In Hostile Environments. C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium ja D. Silverman (Toim.). *Qualitative Research Practice* (lk 236-249). London: Sage.

Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25, 56-80.

Fuchs, C. (2012). The Political Economy of Privacy on Facebook. *Television & New Media*, 13, 139-159.

Fuchs, C. (2016). *Critical Theory of Communication: New Readings of Lukács, Adorno, Marcuse, Honneth and Habermas in the Age of the Internet* (111-152). London: University of Westminster Press.

Gastil, J. (2008). *Political Communication and Deliberation*. California: SAGE

Gastil, J. ja Black, L., W. (2008). Public Deliberation as the Organizing Principle of Political Communication Research. *Journal of Public Deliberation*, 4, 1-47.

- Habermas, J. (2001). *Avalikkuse struktuurimuutus*. (Andres Luure, Tõlk). Tallinn: Avatud Eesti Fond. (Originaalis avaldatud 1962)
- Haney, C., Curtis, B. ja Zimbardo, P. (1973). Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, 69-97.
- Hansson, S. (2015). Calculated overcommunication: Strategic uses of prolixity, irrelevance, and repetition in administrative language. *Journal of Pragmatics*, 84, 172-188.
- Hardaker, C. (2013). "Uh...not to be nitpicky,,,,,but...the past tense of drag is dragged, not drug." An overview of trolling strategies. *Journal of Language Aggression and Conflict* 1, 58-86.
- Jones, R., H. (2008). Technology, democracy and participation in space. R. Wodak ja V. Koller (Toim). *Handbook of Communication in the Public Sphere* (lk 429-446). Mouton de Gruyter.
- Jurgenson, N. (2012). When Atoms Meet Bits: Social Media, the Mobile Web and Augmented Revolution. *Future Internet*, 4, 83–91.
- Kõuts-Klemm, R., Pruulmann-Vengerfeldt, P., Siibak, A., Lauristin, M. (2017). Internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus. P. Vihalemm, M. Lauristin, V. Kalmus, T. Vihalemm (Toim.). Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu "Mina. Maailm. Meedia" 2002-2014 tulemused (lk 279-298). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lunt, P., Livingstone, S. (2013). Media studies' fascination with the concept of the public sphere: critical reflections and emerging debates. *Media, Culture and Society*, 35, 87-96.
- Madisson, M. (2016). *The Semiotic Construction of Identities in Hypermedia Environments: The Analysis of Online Communication of the Estonian Extreme Right*. Doktoritöö. Tartu Ülikool, semiootika osakond.
- Markham, A., Buchanan, E. (2012). *Ethical Decision-Making and Internet Research: Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee (Version 2.0)*. Kasutatud 30.05.2017 <https://aoir.org/reports/ethics2.pdf>

- Mathiesen, M. (2016). *Õpetajate suhtumine muuseumisse õpikeskkonnana, Pärnu Muuseumi näitel*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ühiskonnateaduste instituut.
- Naggel, M. (2015). *Could effective usage of social media increase soft power of the small states? Estonia's example*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Riigiteaduste instituut.
- Noorkõiv, M. (2017). Facebooki grupid on uued salongid. Sirp, 13.01.2017. Kasutatud 25.03.2017. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/facebooki-grupid-on-uued-salongid/>
- Ordaz, L., V. (2017). Comparing the democratic value of Facebook discussions across the profiles of Spanish political candidates during the 2011 General Election. *Revista Internacional de Sociología*, 75, 1-15.
- O'Sullivan, B. P. ja Flanagan J. A. (2003). Reconceptualizing 'flaming' and other problematic messages. *New media & society*, 5, 69–94.
- Oswald, S., Maillat, D. ja de Saussure, L. (2016). Deceptive and uncooperative verbal communication. A. Rocci ja L. de Saussure (Toim). *Verbal communication* (lk 509-535). Walter de Gruyter, Berlin/Boston.
- Oyserman, D., Elmore, K. ja Smith, G. (2003). Self, Self-Concept, and Identity. M. R. Leary ja J. P. Tangney (Toim). *Handbook of Self and Identity* (lk 69-104). Guilford Press.
- Pariser, Eli. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You*. London: Penguin.
- Boden, D., Molotch, H. L. (1994). The Compulsion to Proximity. R. Friedland ja D. Boden (Toim). *Nowhere: Space, Time and Modernity* (lk 257-286). Berkeley: University of California Press.
- Sanders, L. M. (1997). Against deliberation. *Political Theory*, 25, 347-376.
- Schwartz, M. S., Schwartz, C. G. (1955). Problems in Participant Observation. *American Journal of Sociology*, 60 (4), 343-353.
- Seargeant, P. (2017). *The whimsical world of emoji swearing*. Kasutatud 15.05.2017 <https://stronglang.wordpress.com/2017/03/14/the-whimsical-world-of-emoji-swearing/>
- Silverman, C., Lawrence, A. (2016). *How Macedonian Spammers Are Using Facebook Groups To Feed You Fake News*. Kasutatud 27.03.2017

<https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/how-macedonian-spammers-are-using-facebook-groups-to-feed-yo>

Suba, L. (2012). *Üliõpilaste hoiakud samasooliste paaride suhtes ja selleteemalise meediaarutelu retseptsioon*. Bakalaureuse töö. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut

Sunstein, R., C. (2017). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton: Princeton University Press.

van Dijk, T. A. (2006). Discourse and manipulation. *Discourse & Society*, 17, 359-383.

van Dijk, T. A. (2012). Discourse and knowledge. J. P. Gee ja M. Handford (Toim.). *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (lk 587-603). London: Routledge.

Vannini, P. (2008). Ethics and New Media. L. M. Given ja K. Saumure (Toim.). *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods* (lk 277-299). California: SAGE Publications.

Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear: What right-wing populist discourses mean*. London: SAGE Publications.

Wojcieszak, M. (2010). 'Don't talk to me': effects of ideologically homogeneous online groups and politically dissimilar offline ties on extremism. *New Media & Society*, 12, 637-655.

Õigus, E. (2016). *Facebooki reklaamide mõju ostu sooritamisele Global Soccerstore OÜ näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Majandusteaduskond.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Martin Noorkõiv

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 13.04.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Kuidas mõtestada poliitilisi arutelusid Eesti Facebooki gruppides?“,
(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Sten Hansson,
(juhendaja nimi)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 30.05.2017 (*kuupäev*)